

JAROSŁAW DURKA

Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego

ORCID 0000-0003-2535-7842

POBYT NACZELNIKA PAŃSTWA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO W KALISZU 15 MAJA 1921 R. W ŚWIELE PUBLIKACJI „GAZETY KALISKIEJ” – MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

WSTĘP

Józef Piłsudski przybywał do Kalisza z oficjalnymi wizytami trzy razy i pamięć o tym jest obecnie kultywowana¹. Trzeba jednak przypomnieć, że nie zawsze tak było. W opracowaniach naukowych okresu Polski „ludowej”, te przyjazdy Piłsudskiego konsekwentnie pomijano milczeniem, a ponadto wyraźnie dyskredytowano osobę Marszałka. W monografii „Dzieje Kalisza” pod redakcją Władysława Rusińskiego, wydanej w 1977 r., Piłsudski pojawia się dwa razy. Pierwszy raz, gdy trzeba było opisać fakt pobytu legionistów w Kaliszu i kryzys przysięgowy. Za drugim razem – przy opisie negatywnego wpływu kultu Piłsudskiego na oświatę i wychowanie w latach trzydziestych XX w.²

Trzy wizyty Marszałka miały miejsce w 1919, 1921 i w 1927 r. Można jednak przypuszczać, że przyjazdów Józefa Piłsudskiego do Kalisza było więcej i miały miejsce we wcześniejszym okresie jego życia, jeszcze przed wybuchem I wojny światowej. Marszałek sygnalizował to w przemówieniu do mieszkańców miasta. Mówił o Kaliszu jak o mieście, w którym w przeszłości miał jakieś wcześniejsze doświadczenia, opisywał na przykład dworzec kolejowy jako wreszcie wolny od carskich donosicieli.

W 1921 r. Kalisz był miastem powoli podnoszącym się z ruin po tragicznych zniszczeniach 1914 r., kiedy to został celowo zbombardowany przez wojska niemieckie. Nie wszyscy kaliszanie zdecydowali się też powrócić po zakończeniu wojny. W konsekwencji liczba ludności miasta zmniejszyła się. W 1913 r. w Kaliszu było 65400 mieszkańców³, a w 1921 r. około 57000 mieszkańców⁴. Wizyta Piłsudskiego miała więc dla władz miasta i dla mieszkańców spore znaczenie propagandowe. Zwłaszcza że do 1793 r. Kalisz był miastem wojewódzkim, był nim w latach 1816-1837, czyli w Królestwie Polskim pod zaborem rosyjskim, a także w czasie powstania styczniowego. Natomiast przed

¹ Choćby: T. Chlebba, J.A. Splitt, *Kalisz między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918-1939*, Łódź 2013, s. 26-27; T. Krokos, *Wizyty Marszałka*, <https://www.kalisz.pl/dla-mieszkanca/aktualnosci/spoleczne/w-rocznice-wizyty-marszalka,30441> [dostęp 20.12.2023].

² H. Wrotkowski, *Wpływ rewolucji w Rosji na postawę kaliszian*, [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977, s. 536; tenże, *Szkolnictwo i oświata*, [w:] *Dzieje Kalisza...*, s. 607.

³ J. Janczak, *Stosunki ludnościowe*, [w:] *Dzieje Kalisza...*, s. 332.

⁴ *Z Rady Miejskiej*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 54, s. 2.

I wojną światową był miastem gubernialnym. W niepodległej Polsce znaczenie administracyjne Kalisza zmalało. Stał się miastem powiatowym i w 1919 r. został włączony do województwa łódzkiego. Wizyta Józefa Piłsudskiego dawała możliwość przedstawienia planów odtworzenia województwa kaliskiego i zmiany tej sytuacji, do czego jednak w okresie międzywojennym nie doszło.

Oficjalnym powodem przyjazdu Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego 15 maja 1921 r. było uroczyste wręczenie 29 Pułkowi Strzelców Kaniowskich sztandaru ufundowanego przez kaliskie i warszawskie Koła Opieki nad Żołnierzem. 29 Pułk Strzelców Kaniowskich niedawno, bo 4 kwietnia, powrócił do Kalisza. W związku z tym uroczystość miała być jednocześnie oficjalnym przywitaniem żołnierzy w mieście. 15 maja Marszałek Piłsudski dokonał też wręczenia odznaczeń wojskowych. Na pamiątkę tego 15 maja stał się świętem pułkowym⁵. Jak podaje Lucjan Beldowski, pułk posiadał już wcześniej „chorągiew” ofiarowaną przez biskupa polowego Stanisława Galla. Była ona jednak nieprzepisowa. Dlatego zasadne stało się powołanie komitetu, który miał zadanie połączyć wysiłki – kaliskiego i warszawskiego – Kół Opieki nad Żołnierzem na rzecz ufundowania sztandaru⁶.

Zebrany tutaj materiał źródłowy, to artykuły prasowe z „Gazety Kaliskiej”, która ukazywała się sześć razy w tygodniu (wydania od wtorku do niedzieli). Do ich zaprezentowania skłoniła mnie przede wszystkim duża szczegółowość opisu, zarówno dotyczącego przygotowań, jak i przebiegu wizyty. Uwagę zwracają dość dokładne dane personalne, dotyczące składu Komitetu Obywatelskiego odpowiedzialnego za zorganizowanie pobytu Marszałka i uczestników oficjalnych spotkań. Część z tych osób jest dziś niemal zapomniana. Dlatego w opracowaniu zdecydowałem się na szersze noty biograficzne w przypadku tych postaci, które są najmniej znane i na temat których zachowały się materiały archiwalne. Relacja dziennikarska z pobytu Naczelnika Państwa jest bardzo obszerna, gdyż redaktor „Gazety Kaliskiej” z detalami przedstawia każdą godzinę wizyty. Powoduje to, że dla współczesnych, zainteresowanych dziejami miasta stanowi cenne źródło historyczne.

Wziąwszy pod uwagę fakt, że relacja jest bardzo szczegółowa, to intrygujące jest pominięcie najbardziej znanego zagadnienia, dotyczącego przyjazdu Piłsudskiego do Kalisza w tym dniu. Otóż w literaturze opisującej relacje polsko-ukraińskie, sojusz Józefa Piłsudskiego z Symonem Petlurą, wskazuje się, że 15 maja 1921 r., w czasie swojego pobytu w Kaliszu, Marszałek udał się do obozu internowanych żołnierzy ukraińskich w pobliskim Szczypiornie i wypowiedział słowa: „Ja was przepraszam, panowie, ja was przepraszam”⁷. Sytuację tę opisał w swoich wspomnieniach Juliusz Ulrych, pochodzący z Kalisza wysoki rangą oficer, który towarzyszył Piłsudskiemu. Jeśli więc przyjąć, że zarówno relacja dziennikarska z „Gazety Kaliskiej”, jak i wspomnienie Ulrycha nie mijają się z prawdą, to pociąg Naczelnika Państwa musiał najpierw, rankiem zjechać do Szczypiorna, a dopiero później o godzinie 10.00 wjechać na dworzec kolejowy w Kaliszu.

⁵ P. Dymek, *29 Pułk Strzelców Kaniowskich*, Pruszków 2013, s. 7, 43; W. Jarno, *Pokojowe dzieje 29 Pułku Strzelców Kaniowskich w Kaliszu w latach 1921-1939*, „Rocznik Kaliski” 2009, T. XXXV, s. 52; tenże, *Strzelcy Kaniowscy w latach 1919-1939*, Warszawa 2004, s. 151-152, 186.

⁶ L. Beldowski, *Zarys historii wojennej 29-go Pułku Strzelców Kaniowskich*, Warszawa 1928, s. 26-27. Wręczenie sztandarów jednostkom wojskowym przez biskupa Galla było praktykowane w czasie wojny i miało na celu podniesienie żołnierzy na duchu. Zob. Z. Kępa, J. Prochowicz, *Arcybiskup Stanisław Gall. Pierwszy biskup polowy Wojska Polskiego*, Warszawa 2020, s. 117-118.

⁷ Za: W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, T. II: 1918-1926, Warszawa 1998, s. 321; a także: S. Szajdak, *Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku*, Warszawa 2005, s. 270.

Inne doniesienia prasowe także podają tę godzinę przyjazdu lub informują o tym, że Naczelnik Państwa przybył rano⁸. Usprawiedliwieniem dla redakcji mógłby być fakt, że dzień 15 maja 1921 r. miał być przede wszystkim świętem 29 Pułku Strzelców Kaniowskich. Ponadto pobyt w Szczypiornie nie był też umieszczony w oficjalnym programie wizyty Naczelnika Państwa. Bardzo możliwe jest też, że Piłsudski przybył do obozu w Szczypiornie innego dnia. W Instytucie Józefa Piłsudskiego w Ameryce znajduje się bowiem kopia pisma wysłanego z Warszawy, z Belwederu, 2 maja 1921 r., napisanego przez Dowódcę Sztabu Generalnego i Adiutanta Generalnego do ukraińskiego generała Ołeksandra Udowyczenko. Tekst po ukraińsku informuje o tym, że Naczelny Wódz Józef Piłsudski podczas pobytu w Kaliszu odwiedził wojska ukraińskie, dokonał przeglądu całego obozu, obserwował udaną defiladę i przekonał się o wysokiej moralności wojsk. W związku z tym w imieniu Marszałka Piłsudskiego składano wyrazy uznania i szacunku dla ukraińskiego dowódcy⁹. Najpewniej więc przyjazd Naczelnika Państwa do Szczypiorna nie został trafnie umiejscowiony w czasie. Zwłaszcza że przed wojną istniała w Kaliszu granitowa tablica pamiątkowa, która upamiętniała pobyt Piłsudskiego, który dokonał przeglądu 2 Wołyńskiej i 3 Żelaznej Dywizji Ukraińskiej Republiki Ludowej. Poniżej widniała data 15 czerwca 1921 r. Obok była informacja dotycząca pobytu atamana Symona Petlury i pod nią data 2 kwietnia 1921r.¹⁰ Właściwe umiejscowienie w czasie przyjazdu Józefa Piłsudskiego do obozu w Szczypiornie wymaga więc zweryfikowania tych informacji.

NOTA REDAKCYJNA

Na potrzeby tej publikacji uwspółcześniono ortografię i interpunkcję, a także ujednolicono pisownię wielką i małą literą. Wszelkie uwagi i dopiski redakcyjne znajdują się nawiasach kwadratowych i przypisach.

TEKST NR 1

24 kwietnia 1921 r., Kalisz, Fragment sprawozdania z posiedzenia Rady Miejskiej w Kaliszu

Radny mec[enas] [Józef] Radwan¹¹ w imieniu komitetu uroczystości przyjęcia 29 P[ułku] Strzelców Kaniowskich komunikuje, że uroczystość ta odłożoną została do dnia 15 maja w celu połączenia jej z drugą uroczystością, tj. wręczeniem sztandaru 29 P[ułkowi] Strz[elców] Kan[iowskich], który ufundowany został w połowie przez Kalisz i w połowie przez Warszawę i na sztandarze tym będzie z jednej strony herb Kalisza, a z drugiej – herb Warszawy.

⁸ Choćby: *Naczelnik Państwa w Kaliszu*, „Kurjer Łódzki” 1921, nr 133, s. 2; *Kalisz*, „Kurjer Warszawski” 1921, nr 135 (wydanie wieczorne), s. 5-6.

⁹ Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce, *Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce*, Teczka 701/7/3, Pismo do generała Udowyczenko w sprawie utrzymania dyscypliny z dnia 2.05.1921 r., s. 257. W Instytucie, w opisie dokumentu „2-го травня” błędnie przetłumaczono na 2 kwietnia zamiast 2 maja.

¹⁰ Kserokopię wizerunku tej tablicy otrzymałem od pracowników Ambasady Ukrainy w RP.

¹¹ Józef Radwan (1858-1936) był prawnikiem, redaktorem naczelnym „Gazety Kaliskiej”. W latach 1894-1923 był prezesem Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego. W listopadzie 1918 r. został przewodniczącym komisji do spraw jeńców i reemigrantów przy sztabie wojskowym. W 1920 r. założył w Kaliszu „Strzelca”. Rok później założył kaliski oddział Związku Kupców Polskich. Z. Chodyła, *Radwan Józef Wiktor*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa-Poznań 1983, s. 611-612; K. Walczak, E. Andrysiak, E. Obała, *Józef Radwan (1858-1936). Prawnik, wydawca i działacz społeczny*, Kalisz 2014.

Na uroczystości te postanowiono zaprosić specjalnie Naczelnika Państwa, który jak nam wiadomo, ma udekorować naszych żołnierzy krzyżami waleczności [Krzyżami Walecznych].

W czasie przemówienia mec. Radwana przybyli na posiedzenie p[an] starosta [Marian] Rembowski¹², przewodniczący komitetu obchodu przyjęcia 29 P[ułku] Strz[elców] Kan[jiowskich], mec[enas] [Karol] Wyganowski¹³, nowy prezydent p. [Kazimierz] Koszutski¹⁴ oraz prezes [Towarzystwa] Wz[ajemnego] Kedytu p. K[azimierz] Scholtz¹⁵.

Przewodniczący [pastor Edward Wende¹⁶] udzielił głosu p[anu] Wyganowskiemu, który w swym przemówieniu zobrazowawszy postać Naczelnika Państwa dowiódł, jaki zaszczyt spotyka Kalisz, który w swych murach ma możliwość goszczenia Józefa Piłsudskiego jako Naczelnika Państwa i prosił o wybór delegata z ramienia Rady Miejskiej do delegacji, która ma zaprosić Naczelnika Państwa do Kalisza.

Do delegacji tej wybrano mec[enasa] Radwana.

Jak nam wiadomo, delegacja skorzystała z przejazdu Naczelnika Państwa do Poznania i w dniu 22 b[ieżącego] m[iesiąca] o godz[inie] 6-ej rano udała się na dworzec kaliski, gdzie uzyskawszy miejsce w wagonie Naczelnika, pojechała do Poznania, aby tam na oficjalnym przyjęciu prosić Naczelnika Państwa o zaszczytowanie Kalisza swoją obecnością.

Źródło: [Artykuł redakcyjny], *Z Rady Miejskiej*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 72, s. 2.

TEKST NR 2

24 kwietnia 1921, Kalisz, Prasowa zapowiedź przyjazdu Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego do Kalisza w dniu 15 maja 1921 r.

Jak już donosiliśmy, Kalisz, po powrocie 29 Puł[ku] Strzelców Kaniowskich do naszego miasta, postanowił przyjąć godnie bohaterów i synów ziemi kaliskiej i w tym

¹² Marian Rembowski (1878-1961) od marca 1919 r. był komisarzem ludowym w Sieradzu, a następnie starostą powiatowym. Od 22.12.1920 r. do 8.03.1923 r. był starostą powiatowym w Kaliszu. W 1923 r. został wojewodą łódzkim, a w 1924 r. wojewodą białostockim. Nie poparł Józefa Piłsudskiego podczas przewrotu majowego i w 1927 r. został odwołany ze stanowiska wojewody. Szerzej: J. Mierzwa, *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, t. II, Łomianki 2022, s. 238-239.

¹³ Karol Wyganowski (1877-1952) był kaliskim adwokatem, ale też asesorem adwokackim przy adwokaturze warszawskiego Sądu Apelacyjnego. Był właścicielem jednej z kamienic w centrum Kalisza i posiadłości ziemskiej. W 1918 r. przewodniczył Radzie Miejskiej Kalisza. Był też wiceprzewodniczącym Rady Drugiego Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego, a od 1921 r. prezesem Banku Ziemi Kaliskiej. S. Kowalska, *Notariat miasta Kalisz w dobie dwudziestolecia międzywojennego (1918-1939)*, Poznań-Kalisz 2012, s. 87-88; W. Morawski, *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa 1998, s. 144-145.

¹⁴ Kazimierz Koszutski (1873-1939) 31.03.1921 r. – dzięki poparciu Polskiej Partii Socjalistycznej (dalej: PPS) – został wybrany na prezydenta miasta Kalisza, oficjalnie stanowisko objął dopiero 2.05.1921 r. Wcześniej był dyrektorem Centrali Handlowej przy Sejmiku Kaliskim. Po zakończeniu kadencji przeniósł się do Siedlec, gdzie był kierownikiem Wydziału Samorządowego w starostwie. W latach 1930-1934 był burmistrzem Mławy, a później burmistrzem Kałuszyna. Zob. *Wybory prezydenta i wice-prezydenta miasta*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 53, s. 2; *Pożegnanie inż. Michalskiego*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 79, s. 3; *Osobiste*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 79, s. 3; [Red.], *Koszutski Kazimierz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: *PSB*), T. XIV, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968-1969, s. 384-385.

¹⁵ Kazimierz Scholtz w 1917 r. wchodził w skład kaliskiego oddziału Polskiego Komitetu Opieki nad Jeńcami, który prowadził akcję pomocową dla internowanych w Szczypiornie legionistów, *Kalisz*, „Kurier Warszawski” 1917, nr 233, s. 2.

¹⁶ Edward Henryk Wende (1874-1949) był pastorem Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, od 1915 r. był członkiem Rady Miejskiej w Kaliszu. K. Walczak, *Wende Edward Henryk*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. II, red. D. Wańka, Kalisz 2003, s. 235.

celu urządzić w d[niu] 15 maja r[oku] b[ieżącego] uroczysty dzień poświęcony temu pułkowi. Ponieważ w dniu tym odbyć się ma poświęcenie sztandaru i wręczenie orderów Virtuti Militari, komitet zajmujący się tą sprawą postanowił wysłać delegację do Naczelnika Państwa, aby zwiedził Kalisz, tę ofiarę barbarzyństwa niemieckiego, i Osobą swą uświetnił zarazem wielkie święto kaliskich bohaterów.

Do delegacji, jaka miała się udać do Warszawy, powołano starostę p. [Mariana] Rembowskiego, pełnomoc[nika] Kom[itetu] Obyw[atelskiego] [Karola] Wyganowskiego, prezydentów: inż. [Jana] Michalskiego¹⁷ i [Kazimierza] Koszutskiego, przedstawiciele: ziemiaństwa F[eliksa] Karśnickiego¹⁸ i kaliskiej Rady Miejskiej mec[enasa] J[ózefa] Radwana.

Gdy zawiązano rokowania w sprawie przyjazdu delegacji z adiutanturą Naczelnika Państwa, nadeszło z Warszawy w ubiegłą środę zawiadomienie, że ponieważ Naczelnik Państwa jedzie przez Kalisz w piątek do Poznania, delegacja może wsiąść po drodze do jego pociągu i w Poznaniu przedstawić swą prośbę.

Na skutek tego delegacja wsiadła do pociągu Naczelnika Państwa, gdzie jeszcze przed przyjazdem do Poznania została w wagonie salonowym przyjęta na specjalnej audyencji. Naczelnik Państwa wysłuchawszy delegacji oświadczył co następuje: „zaproszenie panów przyjmuję tym chętniej, że Kalisz jest pierwszym miastem poza Wielkopolską¹⁹, jakie przyjmuje uroczyście i tak serdecznie swych braci, którzy krew przelewali na froncie. Udział mój w tym waszym święcie będzie dla mnie tym przyjemniejszym, że chodzi tu o jeden z najdzielniejszych pułków — 29 Pułk Strzelców Kaniowskich, który nie tylko pod Radzyminem, ale przez cały czas swego pobytu na froncie odznaczał się swą walecznością i nigdy się nie cofał. Przyjmuję zatem zaproszenie panów i będę się starał być w Kaliszu 15-go maja”.

Donosząc Kaliszowi i mieszkańcom ziemi kaliskiej o tym radosnym fakcie, wzywamy szeroki ogół, aby postarał się godnie przyjąć Najwyższego Dostojnika Odrodzonej Ojczyzny, tego wielkiego męża, któremu zawdzięczamy wolność i potęgę Polski i zadokumentować, że jedna z najstarszych dzielnic polskich umie okazać należny hołd i prawdziwą wdzięczność swemu wybawicielowi spod jarzma zaborców.

¹⁷ Jan Michalski (1875-po 1936) W czasie I wojny światowej przebywał na zesłaniu w Irkucku, gdzie był dyrektorem fabryki. Od kwietnia 1919 r. był prezydentem miasta Kalisza. Położył wielkie zasługi w dziele odbudowy Kalisza po I wojnie światowej. Z końcem marca 1921 r. zrezygnował z funkcji prezydenta, ale pełnił ją jeszcze przez miesiąc. Następnie został członkiem Zarządu i dyrektorem fabryki Towarzystwa Akcyjnego Kaliskiej Manufaktury Pluszu i Aksamitu w Kaliszu, współwłaściciel braci Müller i spółki. Od 2 do 11.06.1921 r. był ministrem aprowizacji w rządzie Wincen-tego Witosa. Zob. *Wybory prezydenta i wice-prezydenta miasta*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 53, s. 2; *Pożegnanie inż. Michalskiego*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 79, s. 3; J. Michalski, *Wyjaśnienie broszury „Z czasów mojej prezydentury”*, Kalisz 1922, s. 11; J. Dolat, *Michalski Jan*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. III, red. D. Wańka, Kalisz 2007, s. 273-275; J. Kaliński, *Michalski Jan*, [w:] *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki, Z. Landau, W. Roszkowski, P. Stawicki, J. Tomaszewski, Warszawa 1999, s. 226; A. Piber, *Michalski Jan*, [w:] *PSB*, t. XX, red. E. Rostworowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 583-586.

¹⁸ Feliks Karśnicki (1894-1961) był ziemianinem, ochotnikiem, który w 1918 r. wstąpił do Wojska Polskiego. W 1920 r. został zdemobilizowany. Od 1921 r. był komendantem Ochotniczej Straży Pożarnej w Kaliszu i położył wielkie zasługi w rozwoju tej instytucji. W 1926 r. ustąpił ze stanowiska i został komendantem honorowym. W drugiej poł. lat 30. był posłem na Sejm RP. M. Jałowiecki, *Na skraju imperium i inne wspomnienia*, Warszawa 2021, s. 647-648; E. Andrysiak, K. Walczak, *Kaliszka Ochotnicza Straż Pożarna w latach międzywojennych*, [w:] *Ochotnicza Straż Pożarna w Kaliszu 1864-2014*, red. T. Olejnik, K. Walczak, Kalisz 2015, s. 197; G. Waliś, *Karśnicki Feliks*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. III, red. D. Wańka, Kalisz 2007, s. 199-200.

¹⁹ W sensie, że poza tą częścią Wielkopolski, która była pod zaborem pruskim.

POZNAN, 23.4. (Tel[efon] wł[asny]) Dnia 22 b[ieżącego] m[iesiąca] Naczelnik Państwa w drodze z Warszawy do Poznania przyjął w pociągu delegację m[ia]sta Kalisza i powiatu kaliskiego, złożoną z pp. starosty Rembowskiego, przedstawicieli magistratu Koszutkiego i Michalskiego, pełn[omocnika] Kom[itetu] Obyw[atelskiego] K[arola] Wyganowskiego, Rady Miejskiej J[ózefa] Radwana i ziemiaństwa F[eliksa] Karśnickiego. Delegacja kaliska zwróciła się do Naczelnika Państwa z prośbą, aby raczył obecnością swoją zaszczyścić mające się odbyć 15 maja r.b. w Kaliszu powitanie przybyłego z frontu 29 P[ułku] Strzel[ców] Kan[iowskich] oraz połączona z tym ceremonia wręczenia temu pułkowi Sztandaru. Naczelnik Państwa w dłuższej rozmowie z delegacją kaliską przyrzekł przybyć do Kalisza na wspomnianą uroczystość, przy czym wypowiedział się z wielkimi pochwałami o waleczności 29 Pułku, który odznaczył się w bohaterskich walkach na froncie galicyjskim, na polach radzyńskich, w obronie stolicy i podczas ofensywy przeciwbolszewickiej. Delegacja towarzyszyła Naczelnikowi Państwa do Poznania, gdzie była obecna na uroczystości udekorowania Krzyżem Virtuti Militari sztandaru 15-go Pułku Ułanów Wielkopolskich.

Źródło: [Artykuł redakcyjny], *Przejazd Naczelnika Państwa do Kalisza*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 72, s. 3.

TEKST NR 3

15 maja 1921, Kalisz, Informacja Komitetu Obywatelskiego, dotycząca oficjalnego programu pobytu Naczelnika Państwa w Kaliszu w dniu 15 maja 1921 r.

10 godz[ina] rano

Powitanie na Dworcu Naczelnika Państwa przez władze wojskowe, cywilne i komunalne oraz delegację komitetu.

10 godz. 30 m[inuta]

Powitanie Naczelnika Państwa przy bramie tryumfalnej przez Prezydenta miasta, delegacje cechów, stowarzyszeń, szkoły itd.

11 godz. min. 30 rano

Msza polowa na Łęgu Tynieckim, wręczenie pułkowi i poświęcenie sztandaru, dekoracja bohaterów orderem Virtuti Militari, defilada wojskowa.

1 godz. południe

Wmurowanie i poświęcenie tablicy zabitych bohaterów-uczniów Gimnazjum imienia Tadeusza Kościuszki w gmachu szkolnym!

1 godz. 30 m.

Obiad wydany przez Miasto dla żołnierzy 29 P[ułku] Strzel[ców] Kaniowskich.

2 godz. po poł[udniu]

Bankiet wydany przez Miasto i okolicę na cześć Naczelnika Państwa i korpusu oficerów 29 P[ułku] Strzel[ców] Kaniowskich w górnej sali Stow[arzyszenia] Rzem[ieśników] Chrześcijańskich.

3 godz. po poł[udniu]

Zabawa ludowa dla żołnierzy 29 P[ułku] Strzel[ców] Kaniowskich urządzona przez Komitet Obywatelski w Nowym Parku za letnią przystanią K[aliskiego] T[owarzystwa] W[ioślarskiego].

4 godz. po poł[udniu]

Przejazd Naczelnika Państwa z Bulwaru Kazimierzowskiego na zabawę ludową, głównym kanałem Proсны na przystań wioślarską i powitanie Naczelnika Państwa przez Kaliskie Towarzystwo Wioślarskie.

Od godz. 5-ej do 7-ej p[o] p[ołudniu]
Audiencja u Naczelnika Państwa w gmachu Starostwa.
Godz. 8 m[inut] 30 wiecz[orem]

Wielki raut, wydany przez Korpus Oficerów 29 P[ułku] Strzelców Kaniowskich na cześć Naczelnika Państwa i społeczeństwa kaliskiego w kasynie oficerskim w gmachu b[yłego] Korpusu Kadetów (wjazd i wejście od strony Parku Miejskiego).

Komitet uprasza (wszystkich obywateli miasta, aby odpowiednio udekorowali swe domy [i] balkony, prosi również, aby publiczność podczas przejazdu Naczelnika Państwa nie tamowała ruchu ulicznego i dopomagała organom policyjnym do utrzymania porządku, który w dniu tak uroczystym nie powinien być niczym zakłócony.

KOMITET OBYWATELSKI.

Źródło: Komitet Obywatelski, *Program Urzędowy pobytu Naczelnika Państwa w Kaliszu i przyjęcia 29 p. Strzel. Kaniow.*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 88, s. 2.

TEKST NR 4

15 maja 1921, Kalisz, Ogłoszenie prezydenta miasta Kalisza w sprawie wizyty Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego.

Magistrat miasta zawiadamia, że w dniu 15 b[ieżącego] m[iesiąca] przybywa P[an] Naczelnik Państwa Marszałek Józef Piłsudski na uroczystość wręczenia sztandaru 29 P[ułkowi] Strzel[ców] Kan[iowskich] i goście będzie przez dzień cały. Zwracamy się z wezwaniem do mieszkańców Kalisza, by do uświetnienia pobytu Dostojnego Gościa okazali cechującą każdego Polaka gościnność, jak najliczniejszy przyjęli udział podczas przejazdu i przyjęcia tak na ulicach, jak i na balkonach, które w miarę możliwości należy udekorować. Reprezentacje korporacji i stowarzyszeń proszone są o przybycie o godz. 9 ½ rano na rogatkę [Szpitala] św. Trójcy).

Prezydent miasta KOSZUTSKI.

Źródło: [K.] Koszutski, *Do mieszkańców m. Kalisza*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 88, s. 4.

TEKST NR 5

15 maja 1921, Kalisz, Skład Komitetu Obywatelskiego powołanego w celu przyjęcia Naczelnika Państwa i zorganizowania obchodu poświęcenia sztandaru 29 Pułku Strzelców Kaniowskich.

Przewodniczący: Karol Wyganowski, sekretarz Kazimierz Scholtz, członkowie: starosta Rembowski, prezydent Koszutski, Leon Dziewulski²⁰, Antonina Radwanowa²¹,

²⁰ Leon Dziewulski (1871-1932) był dyrektorem Oddziału Banku Handlowego w Kaliszu, a także wiceprezesem Zarządu Kaliskiej Straży Ogniowej. W 1905 r. był członkiem Rady Opiekuńczej 7-klasowej Szkoły Handlowej w Kaliszu. W 1917 r. wchodził w skład kaliskiego oddziału Polskiego Komitetu Opieki nad Jeńcami, który zajmował się niesieniem pomocy dla legionistów internowanych w Szczypiornie. Zonaty ze Stelą z Leszczyńskich. Zob. *Ze straży ogniowej*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 77, s. 3; *Kalisz*, „Kurjer Warszawski” 1917, nr 233, s. 2; J. Dolat, *Michalski Jan*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. III..., s. 273; A. Tomaszewicz, *Dobroczynność w guberni kaliskiej 1864-1914*, Łódź 2010, s. 237; *Leon Henryk Dziewulski*, <https://wielcy.pl/nekrologia/200828> [dostęp 29.12.2023]; informacja Henryki Karolewskiej.

²¹ Antonina Radwan z Bujakiewiczów (ok. 1865-1848) była żoną Józefa Radwana. Działała społecznie. W 1908 r. wchodziła w skład Damskiego Komitetu przy ochronie kaliskiej. K. Walczak, E. Andrysiak, E. Obala, *Józef Radwan (1858-1936)...*, s. 11; A. Tomaszewicz, *Dobroczynność w guberni kaliskiej...*, s. 89.

radny [Tomasz] Sutarzewicz²², Józef Radwan, Stanisław Mystkowski²³, Jan Michalski, Mieczysław Michalski²⁴, Stanisław Rappak²⁵.

SEKCJA I (finansowa) przew[odniczący] L. Dziewulski, członkowie: Starosta Rembowski, Stanisław Bzowski²⁶, prezydent Koszutski, St[anisław] Orzeł²⁷, St[anisław] Wolf[f]²⁸ i Al[eksander] Ulrych²⁹.

²² Tomasz Sutarzewicz (1862-1924) przed I wojną światową był urzędnikiem rządu gubernialnego w Kaliszu. W czasie wojny wraz z rodziną został ewakuowany w głąb Rosji. Powrócił we wrześniu 1918 r. Sutarzewicz był ławnikiem Sądu Grodzkiego i radnym miejskim do komisji wspólnej, komisji opieki społecznej, komisji szpitalnej i sanitarnej. Był ojcem Haliny Marii Sutarzewicz. E. Stadtmüller, *Halina Maria Sutarzewicz w środowisku kaliskich działaczy oraz jej kontakty z literatami i badaczami literatury*, <https://kaliszaniepiszacy.blogspot.com/p/halina-maria-sutarzewicz-w-srodowisku.html> [dostęp 30.11.2023].

²³ Stanisław Mystkowski był geometrą przysięgłym i działaczem społecznym. Na początku XX w. był jednym z założycieli i członkiem Zarządu Tureckiego Towarzystwa Wspomagania Biednych. Był też członkiem korespondencyjnym Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów. W 1905 r. należał do grona założycieli oddziału Polskiej Macierzy Szkolnej w Turku. Zob. *Lista członków Warsz. Tow. Cyklistów sporządzona d. 1 stycznia 1901 r. (Dodatek nadzwyczajny)*, „Kolarz, Wioślarz i Łyżwiarz” 1901, nr 4, s. 13; A. Tomaszewicz, *Dobroczyńność w guberni kaliskiej...*, s. 157-158, 389; G. Mazur, *General Mieczysław Smorawiński. Syn ziemi turkowskiej i kaliskiej*, Turek 2012, s. 60; B. Szczepański, B. Grzelka, *W okresie zaborów i walk o niepodległość (1793-1918)*, [w:] *Dzieje Turku*, red. E. Makowski, C. Łuczak, Poznań 2002, s. 138, 153, 155.

²⁴ Mieczysław Michalski (1887-1935) był nauczycielem w Szkole Handlowej w Kaliszu i działaczem PPS. Od 1919 r. wchodził w skład Rady Miejskiej, a w 1925 r. był jej prezesem. Był też członkiem Rady Wojewódzkiej w Łodzi. E. Andrysiak, *Michalski Mieczysław*, [w:] *Szkoła kaliska. I Liceum Ogólnokształcące im. Adama Asnyka w Kaliszu. Nauczyciele i wychowankowie*, red. K. Walczak, Kalisz 1998, s. 130; T. Chlebba, J.A. Split, *Kalisz między wojnami...*, s. 17; M. Szczepaniak, G. Waliś, *Niepodległa. Historie z rodzinnych archiwów. Katalog wystawy*, Kalisz 2020, s. 26.

²⁵ Stanisław Rappak (ok. 1874-1944) był drukarzem, księgarzem i wydawcą. Wydawał „kalendarze kaliskie”. Prowadził w Kaliszu księgarnię. Był członkiem zarządu i wiceprezesem Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijańskich w Kaliszu. Zginął w obozie koncentracyjnym Gross-Rosen. Zob. *Ze Słow. Rzem. Chrześcijańskich*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 62, s. 2; *Ze Słow. Rzem. Chr.*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 69, s. 3; K. Walczak, *Rappak Stanisław*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. I, red. H. Tadeusiewicz, Kalisz 1998, s. 248-249.

²⁶ Stanisław Bzowski (1862-1936) był notariuszem i członkiem Rady Miejskiej, a także w latach 1909-1933 prezesem Kaliskiego Towarzystwa Muzycznego. Był też dyrektorem w Towarzystwie Kredytowym miasta Kalisza, wiceprzewodniczącym Kaliskiego Towarzystwa Wzajemnego Kredytu. Udzielał się też w wielu innych organizacjach społecznych. G. Waliś, *Bzowski Stanisław Gerwazy*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, T. III..., s. 83-84; tenże, *Stanisław Bzowski 1902-1933*, [w:] *Notariusze kaliscy w latach 1808-1951*, red. G. Schlender, Kalisz 2022, s. 49.

²⁷ Stanisław Orzeł (1874-1935) był ekonomistą. Prowadził szeroką działalność społeczną w Towarzystwie Muzycznym w Kaliszu, Towarzystwie Cyklistów w Kaliszu, Pierwszym Towarzystwie Pożyczkowo-Oszczędnościowym w Kaliszu i Kaliskim Towarzystwie Wzajemnego Kredytu. W 1917 r. wchodził w skład kaliskiego oddziału Polskiego Komitetu Opieki nad Jeńcami, który prowadził akcję pomocową dla internowanych w Szczyptornie legionistów. W latach 1921-1935 był dyrektorem Banku Ziemi Kaliskiej. W latach 30. był wiceprezesem kaliskiego oddziału Ligi Morskiej i Kolonialnej. Zob. *Kalisz*, „Kurjer Warszawski” 1917, nr 233, s. 2; [Nekrolog] S.p. Stanisław Orzeł, „Kurjer Warszawski” 1935, nr 259, s. 5; *Pogrzeb dyrektora Banku Ziemi Kaliskiej Stanisława Orła*, „Express Kaliski” 1935, nr 262, s. 6; *Z karty żałobnej*, „Express Kaliski” 1935, nr 260, s. 6; *Do wszystkich PP. Członków LMK*, „Express Kaliski” 1935, nr 260, s. 6; E. Andrysiak, *Orzeł Stanisław*, [w:] *Szkoła kaliska. I Liceum...*, s. 145-146; T. Chlebba, J.A. Split, *Kalisz między wojnami...*, s. 57; W. Morawski, *Słownik historyczny bankowości polskiej...*, s. 144-145.

²⁸ Stanisław Wolff od 1904 r. należał do grona osób współpracujących w dziele tworzenia Szkoły Handlowej w Kaliszu. S. Przygodzki, *Szkoła Handlowa 1906-1917...*, s. 59.

²⁹ Aleksander Ulrych (1886-1945) był politykiem i przedsiębiorcą. Od 1916 r. zasiadał w Radzie Miasta Kalisza. W okresie międzywojennym był członkiem zarządu Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijańskich w Kaliszu i członkiem Zarządu Dom Handlowy „Polwinkol” sp. z o. o.

SEKCJA II (komunikacyjna). Przewod[niczący] rad[ny] Sutarzewicz, major Siedlecki³⁰, Leon Bronikowski³¹, Albin Kfeler [nazwisko mało czytelne]³² i Stanisław Wyganowski³³.

SEKCJA III (bankietowa). Przewod[niczący] Kazimierz Scholtz, Leonowa Bronikowska³⁴, Józef Gałczyński³⁵, Zygmunt Jaźwiński³⁶, Feliks Karśnicki, inż. J. Michalski, Józef Przedpełski³⁷, Stanisław Rappak, Michał Studnicki³⁸.

SEKCJA IV (przyjęcia żołnierzy 29 Pułku) Strzel[ców] Kan[iowskich]. Przewod[nicząca] Antonina Radwanowa, Jadwiga Chrystowska³⁹, Leonowa Dziewulska⁴⁰,

---

w Kaliszu (spółka zajmowała się importem win, posiadała własną rozlewnię i eksportowała je). Jako polityk związał się z obozem Józefa Piłsudskiego, którego był osobistym przyjacielem. W latach 30. reprezentował ziemię kaliską w dwóch kadencjach Sejmu RP, startując z list Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. W czasie II wojny światowej został więźniem Koncentrationslager Buchenwald, zmarł w Buchenwaldzie już po wyzwoleniu obozu przez armię amerykańską. Zob. [Ogłoszenie], „Gazeta Kaliska” 1921, nr 60, s. 3; *Ze Stow. Rzem. Chrześcijańskich*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 62, s. 2; K. Stepan, *Ulrych Aleksander*, [w:] *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. J.M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 46.

³⁰ Prawdopodobnie chodzi o Mariana Stanisława Karszo-Siedleckiego (ur. 1897 r.), urzędnika, zamieszkałego w Kaliszu lub mjr. Jana Siedleckiego, który w 1924 r. był dowódcą 2. Batalionu 29. Pułku Strzelców Kaniowskich (Marian Stanisław Karszo-Siedlecki występuje w kartotece personalno-odznaczeniowej Centralnego Archiwum Wojskowego Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie. Zob. też W. Jarno, *Strzelcy Kaniowscy...*, s. 329).

³¹ Leon Bronikowski (1886-1942) był ziemianinem z Żegocina, hodowcą koni. Zob. *Obwieszczenie Starosty Powiatowego Kaliskiego z dnia 19 grudnia 1931 r. o kolejności osób obowiązanych do dostarczenia samochodów i motocykli*, „Łódzki Dziennik Wojewódzki” 1932, nr 2, s. 59; S. Rostworowski, *Hodowcy Militarystów z roku 1938*, „Jeździec i Hodowca” 1939, nr 9, s. 196; M. Jałowiecki, *Na skraju imperium i inne...*, s. 648; M. Chełkowska, *Oppeln-Bronikowski Leon*, [w:] *Ziemia polscy XX wieku. Słownik biograficzny. Część 4*, red. T. Epsztein, Warszawa 1998, s. 13-14.

³² Nie ustalono.

³³ Stanisław Wyganowski, ziemianin z Warszówki. Zob. *Obwieszczenie Starosty Powiatowego Kaliskiego z dnia 19 grudnia 1931...*, s. 59.

³⁴ Halina Bronikowska z Psarskich (1893-1981) była córką Władysława i Marii. W 1939 r. Bronikowcy zostali przez Niemców wysiedleni majątku ziemskiego. Zob. M. Chełkowska, *Oppeln-Bronikowski Leon...*, s. 13-14.

³⁵ Józef Gałczyński był w Kaliszu aptekarzem, wujem Marii Dąbrowskiej (nie ma jednak pewności, że to ten sam członek Komitetu Obywatelskiego). M. Dąbrowska, *Dzienniki 1914-1945*, t. I, wybór, wstęp i przypisy T. Drewnowski, Warszawa 1998, s. 279.

³⁶ Zygmunt Jaźwiński (1890-1941) był adwokatem, najpierw w Kole, a od 1916 r. w Kaliszu. W latach 1930-1935 był posłem na Sejm RP. Zamordowany w KL Auschwitz. Zob. C. Brzoza, *Jaźwiński Zygmunt*, [w:] *Kto kim był...*, s. 307.

³⁷ Józef Przedpełski w latach 1921-1926 był redaktorem endeckiego „Głosu Kaliskiego”. Zob. „Bogoojczyźnianym” *zazdrośnikiem w odpowiedzi*, „Express Kaliski” 1926, nr 311, s. 4; „Głos Kaliski”, „Gazeta Poranna 2 Grosze” 1921, nr 257, s. 4-5.

³⁸ Nie ustalono.

³⁹ Być może chodzi tutaj o Marię Jadwigę Żywanowską (1869-1932), córkę Jana (1841-1922) i Anieli (1846-1900) Chrystowskich z Tłokini Kościelnej. W tym czasie w Tłokini gospodarował już jej brat Ignacy Chrystowski (1882-1938), żonaty z Zofią z Chrzanowskich. Maria Jadwiga była współwłaścicielką majątku w Osuchowie. Zob. S. Małyżko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: *Powiat kaliski*, Szreniawa 2000, s. 151-153, 237-241; *Maria Jadwiga Żywanowska (Chrystowska)*, <https://www.geni.com/people/MariaZywanowska/600000020990634414> [dostęp 30.11.2023].

⁴⁰ Stella Dziewulska z Leszczyńskich była żoną Leona Dziewulskiego i kuzynką Marii Dąbrowskiej (matka Stelli Dziewulskiej to Julia z Gałczyńskich Leszczyńska, ciotka pisarki). E. Głębička, *Maria Dąbrowska – Stanisław Stempowski. Z listów 1924-1939*, „Pamiętnik Literacki” 2017, nr 4, s. 148; Informacja Henryki Karolewskiej na podstawie aktu zgonu Leona Henryka Dziewulskiego.

Ludwikowa⁴¹ [Stefania] Zakrzewska⁴², Em[ilia] Bohowiczowa⁴³, zast[ępcą] starosty [Antoni] Barnat⁴⁴, St[anisław] Orzeł, Józef Cichy⁴⁵, Spirydowicz⁴⁶, Jan Wyganowski⁴⁷.

SEKCJA V (Zabawy ludowej). Przewod[niczący] Stanisław Mystkowski, oficerowie 29 P[ułku] Strzel[ców] Kan[jiowskich], Antoni Radwan⁴⁸, Franciszek Herbich⁴⁹, Feliks

⁴¹ Ludwik Zakrzewski (1863-1923) początkowo był pisarzem gminnym w Grodźcu, ale później był współwłaścicielem (z Szlamą Gelbem) nieruchomości w Kaliszu, w której mieściły się niewielkie zakłady produkcyjne. Zob. *Przemysłowcy na Plebiscyt*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 62, s. 3; J. Durka, *Stefan Zakrzewski (1898-1934) – żołnierz Legionów Polskich i oficer zawodowy Wojska Polskiego*, „Polonia Maior Orientalis” 2023, t. X, s. 386.

⁴² Stefania Zakrzewska (1874-1964) była działaczką społeczną. Od 1915 r. była członkinią Rady Opiekuńczej w Kaliszu, a od 1916 r. Ligi Kobiet Polskich Pogotowia Wojennego. Pomagała legionistom internowanym w Szczypiornie. W 1920 r. założyła Koło Polek w Kaliszu, a później była członkinią zarządu Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet. Prowadziła społecznie „Gospodę Żołnierską” na dworcu kolejowym w Kaliszu. Zob. *Sprawozdanie Komitetu Święconego dla Żołnierza 29 P.P. Strz. K. i 4 P. A. C. w Kaliszu*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 63, s. 3. Szerzej na jej temat: J. Durka, *Stefan Zakrzewski (1898-1934)...*, s. 386-387.

⁴³ W oryginale: Bohowiczowa. Niewątpliwie chodzi tutaj o Emilię Bohowicz (1860-1954) wybitną działaczkę społeczną Kalisza, emancypantkę, żonę notariusza Władysława Bohowicza (1860-1918). Razem ze swoją siostrą była pierwowzorem jednej z bohaterek „Nocy i dni” Marii Dąbrowskiej. W 1920 r. działała w Komitecie Obywatelskim przy Armii Ochotniczej gen. Józefa Hallera. Szerzej: A. Tabaka, *Siostry: Maria Gałczyńska (1857-1930) i Emilia Bohowiczowa jako animatorki życia kulturalnego i gospodarczego Kalisza na przełomie XIX i XX stulecia*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 2019, nr 19, s. 103-123; G. Waliś, *Władysław Bohowicz 1897-1914*, [w:] *Notariusze kaliscy...*, s. 41; M. Wiśniewska, *Kobiety w systemie obronnym II Rzeczypospolitej w latach 1918-1939*, Oświęcim 2015, s. 78.

⁴⁴ Antoni Barnat (1885-1955) w latach 1909-1914 był studentem na Wydziale Prawa Uniwersytetu Lwowskiego. W listopadzie 1918 r. zgłosił się do służby w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Początkowo skierowano go do Kalisza na stanowisko zastępcy starosty. W latach 1921-1923 był referentem. Od 9.10.1923 r. był starostą powiatowym w Puławach. Zob. *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych” 1923, nr 5, s. 22; *Ruch służbowy*, „Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego” 1923, nr 7, s. 107; J. Mierzwa, *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, T. I, Łomianki 2018, s. 77-78; J. Maślanka, *Dwór w Mieleszynie – pierwsi właściciele i współcześni potomkowie*, <http://www.powiatowy.pl/wprowad/2012/08/dwor-w-mieleszynie-%E2%80%93-pierwsi-wlasciciele-i-wspolczesni-potomkowie/> [dostęp 30.11.2023].

⁴⁵ Józef Cichy był starszym Cechu Fryzjerów w Kaliszu. *Uroczystość w Związku Fryzjerów w Kaliszu*, „Express Kaliski” 1928, nr 200, s. 4; *25-lecie Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijań pod wezw. św. Józefa w Kaliszu*, Kalisz 1932, s. 52; M. Jałowicki, *Na skraju imperium i inne...*, s. 648.

⁴⁶ Prawdopodobnie był to jeden z przedsiębiorców, Michał Spirydowicz – w 1929 r. współwłaściciel fabryczki hafciarskiej z Ulicy Wiejskiej „Spójnia”. Średni i mały przemysł kaliski w II RP, <https://inwestycje.kalisz.pl/viewtopic.php?t=1889> [dostęp 30.11.2023].

⁴⁷ Jan Wyganowski (1867-1925) był kaliskim notariuszem, starszym bratem Karola. Działał społecznie w Towarzystwie Dobroczynności, Polskiej Macierzy Szkolnej, Kaliskim Towarzystwie Muzycznym i w innych organizacjach. S. Kowalska, *Notariat Miasta Kalisza w dobie dwudziestolecia międzywojennego (1918-1939)*, s. 88; G. Waliś, *Jan Wyganowski 1904-1924*, [w:] *Notariusze...*, s. 49.

⁴⁸ Antoni Radwan (1894-1958), syn mecenasa Józefa Radwana i Antoniny z Bujakiewiczów, był formalnym wydawcą „Gazety Kaliskiej”. K. Walczak, E. Andrysiak, E. Obała, *Józef Radwan (1858-1936)...*, s. 11.

⁴⁹ Franciszek Herbich był członkiem Zarządu Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijańskich w Kaliszu. Rodzina Herbichów prowadziła w Kaliszu masarnię. *25-lecie Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijańskich...*, s. 13, 59.

Matawowski⁵⁰ i Karol Szpecht⁵¹.

SEKCJA VI (Rautowa). Delegaci do komitetu rautowego korpusu oficerów 29 Pułku Strzelców Kan[io]wskich], Józef Radwan⁵² i Józef Przedpełski.

SEKCJA VII (kwaterunkowa). Komendant placu por. Glinka⁵³ i Józef Wiśniewski⁵⁴.

SEKCJA VIII (reprezentacyjna). Przewod[niczący] Kaz[imierz] Scholtz, prezydent

⁵⁰ Feliks Matawowski (1889-1941?) w tym czasie był nauczycielem wychowania fizycznego w Gimnazjum im. Tadeusza Kościuszki w Kaliszu. Wcześniej mieszkał w Warszawie. Tam w 1906 r. wstąpił do Narodowego Związku Robotniczego. Od 1908 r. był członkiem Zarządu Dzielnicowego NZR. W konspiracji nosił pseudonim „Wulkan” i kolportował nielegalne wydawnictwa tej organizacji. W jego mieszkaniu odbywały się zebrania, przechowywał broń i dokumenty NZR. W 1910 r. wyjechał do Kalisza i objął posadę nauczyciela w 7-klasowej Szkole Handlowej, ale nadal utrzymywał kontakt z NZR. Na terenie szkoły zorganizował drużynę skautów. 22.04.1916 r. został komendantem 23 Okręgu Kaliskiego Polskiej Organizacji Skautowej. W tym czasie ściśle współpracował z Polską Organizacją Wojskową. Był członkiem Towarzystwa Sportowego „Piechur”, którego działalność w 1917 r. została przez Rosjan zakazana. 28.10.1918 r. został powołany na stanowisko inspektora Harcerskiego Okręgu Kaliskiego, a po rozbrojeniu Niemców uczestniczył w tworzeniu na terenie Kalisza drużyn wartowniczych i administracyjnych (skład tych drużyn opierał się na harcerstwie). Współpracował w tym celu z por. Juliuszem Ulrychem, szefem Sztabu Wojskowego Ziemi Kaliskiej. W 1920 r., w czasie wojny polsko-sowieckiej wstąpił ochotniczo do wojska i został odkomenderowany do organizowania zaciągu do Batalionu Harcerskiego i tworzenia harcerskich drużyn wartowniczych na terenie Okręgu Kaliskiego. Komendantem Okręgu był do 29.04.1922 r. Jeszcze na początku lat 30. był kierownikiem Przystani Wioślarskiej Młodzieży Szkolnej w Kaliszu. Po wyjeździe z Kalisza zamieszkał w Toruniu. W 1937 r. był instruktorem wychowania fizycznego, a w następnym roku pełnił obowiązki wizytatora szkół w Kuratorium Okręgu Szkolnego Pomorskiego. Był odznaczony między innymi Srebrnym Krzyżem Zasługi, Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości, Medalem Niepodległości. Zob. Centralne Archiwum Wojskowe Biura Historycznego w Warszawie (dalej: CAW WBH), Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych (dalej: KAPiO), Matawowski Feliks, sygn. MN 27.06.1938, Wniosek o nadanie Medalu Niepodległości i zaświadczenia, b.p.; Nekrologi warszawskie, <http://www.nekrologi-baza.pl/zlista/250> [dostęp 30.11.2023]; J. Jaroszewski, *Sport szkolny w Kaliszu do 1939 roku*, „Polonia Maior Orientalis” 2023, t. X, s. 171-173.

⁵¹ Karol Emil Szpecht (1875-1957) kaliski cyklista przełomu XIX i XX w., kapitan Towarzystwa Cyklistów w Kaliszu. W 1896 r. wygrał tzw. derby kaliskie, wyścig, w którym uczestniczyli kolarze z Warszawy i Łodzi. W 1924 r. był zastępcą przewodniczącego Straży Honorowej podczas uroczystości odsłonięcia tablicy upamiętniającej ofiary 1914 r. Do 1925 r. był wicekomendantem Kaliskiej Ochotniczej Straży Ogniowej. *Kronika*, „Goniec Kaliski” 1924, nr 213, s. 2; *Odezwa*, „Goniec Kaliski” 1924, nr 210, s. 2; J. Jaroszewski, *Sport w Kaliszu w latach 1918-1939. Zarys problematyki*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2023, t. 6, nr 4, s. 54; S. Małyżsko, *Zabytkowe cmentarze przy Rogatce w Kaliszu*, Kalisz 2012, s. 117-118.

⁵² Być może chodzi tutaj o Józefa Radwana (1892-1945), syna mecenasa Józefa Radwana i Antoniny z Bujakiewiczów, który też był wydawcą „Gazety Kaliskiej”. K. Walczak, E. Andrysiak, E. Obala, *Józef Radwan (1858-1936)*..., s. 11.

⁵³ Porucznik Witold Felicjan Glinka (1891-1945), który po przejściu na emeryturę zamieszkał w Kaliszu. Zamordowany w Dachau 22.04.1945 r. CAW WBH, KAPiO, Glinka Felicjan, sygn. AP 8099 [wpis w kartotece – akt brak]; *Witold Glinka*, [w:] Holocaust Survivors and Victims Database, https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=5119938&fbclid=IwAR2aUFuc2OAceJEUkVSRoUC608rQdh0D-VqWukmOV9Uln78E46mdvt_z2A [dostęp 30.11.2023].

⁵⁴ Józef Wiśniewski (ur. 1898) był podoficerem zawodowym 29 Pułku Strzelców Kaniowskich. Urodził się w Ładzie, w powiecie słupeckim. Do szkoły chodził w Pyzdrach i tam kształcił się na rzeźnika. W 1917 r. wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej (dalej: POW), uczestniczył w akcji ukrycia dzwonów kościelnych, gromadził broń i amunicję na potrzeby organizacji. W konspiracji posługiwał się pseudonimem „Dąbrowski”. 11 listopada 1918 r. brał udział w rozbrojeniu Niemców w Pyzdrach i na byłej granicy niemiecko-rosyjskiej. Następnie wstąpił do Wojska Polskiego. CAW WBH, KAPiO, Wiśniewski Józef, sygn. MN 16.03.1937, Wniosek o nadanie Medalu Niepodległości, b.p.

Koszutski, komendant [Stanisław] Weinkranc⁵⁵, F. Karśnicki, Zygmunt Mrowiński⁵⁶ i dowódcy poszczególnych oddziałów.

Lista gospodyń i gospodarzy rautu urzędzonego w kasynie oficerskim przez korpus oficerów 29 P[ułku] Strzelców Kaniowskich

Panie: [Stefania] Łaszczyńska⁵⁷, [Jadwiga] Rembowska⁵⁸, Radwanowa, Bunclerowa⁵⁹, Schlösserowa⁶⁰, [Stefania] Zakrzewska, Pstrokońska⁶¹, [Halina] Bronikow-

⁵⁵ Stanisław Weinkranc (ur. 1870) od 1.04.1920 r. do 31.07.1922 r. był komendantem Policji Państwowej powiatu i miasta Kalisza. W policji służył od 29.11.1918 r. i początkowo był komendantem w Pabianicach. Z Kalisza został przeniesiony na stanowisko nadkomisarza inspekcyjnego do Komendy Policji Państwowej Okręgu Łódzkiego, a później do Wydziału II Komendy Głównej. Jego żoną była Stefania z Osieńskich. Mieli syna Zygmunta (ur. 1897), który 11.11.1918 r. jako akademik-ochotnik wstąpił do 10 Pułku Ułanów i walczył na Froncie Litewsko-Białoruskim. G. Waliś, *Kalisza policja i policjanci w okresie II Rzeczypospolitej*, Kalisz 2019, s. 35, 46, 287; CAW WBH, KAPiO, Weinkranc Zygmunt, sygn. AP 1608, Zyciorys, b.p.

⁵⁶ Zygmunt Mrowiński był założycielem Domu Handlowego „Polwinkol” sp. z o. o. w Kaliszu. W latach 1914-1920 był naczelnikiem Ochotniczej Straży Pożarnej w Kaliszu. Był też prezesem Związku Powstańców i Żołnierzy Ziemi Zachodniej Rzeczypospolitej Polskiej. Zob. [Ogłoszenie], „Gazeta Kaliska” 1921, nr 60, s. 3; E. Andrysiak, K. Walczak, *Kalisza Ochotnicza Straż Pożarna...*, s. 196; T. Chlebba, J.A. Splitt, *Kalisz między wojnami...*, s. 62.

⁵⁷ Stefania z Michałowskich Łaszczyńska (ur. 1878), żona Ignacego Łaszczyńskiego (1876-1948), ostatniego właściciela Sulisławic. Pochodziła z Birsztan na Litwie. Zob. Archiwum Państwowe w Kaliszu, Księgi ludności stałej, rejestry mieszkańców i księgi kontroli ruchu powiatu kaliskiego, sygn. 11/53/0/20/685, Księga stałej ludności, k. 16; *Stefania Michałowska*, [w:] M.J. Minakowski, *Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego*, <https://www.sejm-wielki.pl/b/sw.14025> [dostęp 28.11.2023]; *Ignacy Łaszczyński z Łaszczyna*, [w:] M.J. Minakowski, *Genealogia Potomków Sejmu...*, <https://www.sejm-wielki.pl/b/dw.47692> [dostęp 28.11.2023]; Fotografia z Księgi ludności powiatu kaliskiego z lat 1917-1939, [w:] N. Lisowska, *615 lat Sulisławic* [prezentacja multimedialna], <https://slideplayer.pl/slide/12881494/> [dostęp 28.12.2023]. W tym czasie w Kaliszu mieszkała jeszcze Maria Łaszczyńska, żona Felicjana Łaszczyńskiego, skarbniczka Narodowej Organizacji Kobiet w Kaliszu. Zob. *Od Narodowej Organizacji*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 24, s. 2.

⁵⁸ Jadwiga Rembowska z domu Kopystyńska od 1904 r. była żoną Mariana Rembowskiego. J. Mierzwa, *Słownik biograficzny starostów...*, T. II..., s. 239.

⁵⁹ W oryginale: Buznclerowa, ale chodzi tu o Felicję Buncler, żonę por. Kazimierza Bunclera, adiutanta 29. Pułku Strzelców Kaniowskich, który podczas uroczystości 15 maja 1921 r. został odznaczony Virtuti Militari. Prawidłowy zapis nazwiska pojawił się w podziękowaniach, zamieszczonych w prasie. CAW WBH, KAPiO, Buncler Kazimierz, sygn. VM I.482.64-5460; *Podziękowanie*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 97, s. 3; *Buncler Kazimierz ps. „Mik”* [zyciorys], maszynopis, s. 1, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/227191/edition/225967/content> [dostęp 30.11.2023].

⁶⁰ Autor nie podał imienia, a w uroczystości mogły uczestniczyć dwie kobiety o tym nazwisku. Najbardziej prawdopodobne jest, że była to Zofia Schlösserowa (1883-1941), żona Karola Schlössera (1871-po 1945), który od 1900 r. był właścicielem dóbr Opatówek z trzema folwarkami: Winiary, Rypinek i Józefów. Zofia Schlösserowa była bardzo aktywną działaczką społeczną, prezeską Narodowej Organizacji Kobiet, współzałożycielką (z Zofią Chrystowską) Koła Polek w Opatówku i pierwszą przewodniczącą tej organizacji. Nie można jednak wykluczyć (choć to mało prawdopodobne) żyjącej jeszcze, ale zdecydowanie mniej aktywnej społecznie Anny Natalii Schlösser (1843-1932), która po śmierci męża, Karola Schlössera (seniora) (1832-1881), przemysłowca, ziemianina i filantropa, była główną akcjonariuszką Towarzystwa Schlösserowskiej Przędzalni Bawełny i Tkalni w Ozorkowie, a także majątków ziemskich w Opatówku i Winiarach, póki nie przekazała ich młodszemu pokoleniu. W Ozorkowie oddała na potrzeby społeczne pałac przy ul. Łeczyckiej, w którym urządzono szpital zakaźny. P.A. Górny, *Przemysł starszy od miasta*, Ozorków 2014, s. 93-95, 120-122; M. Kiermasz, *Rola przypadku w badaniach genealogicznych*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Genealogicznego KALISIA” 2011, s. 51; J. Miłuska-Stasiak, *Z dziejów Opatówka od czasów najdawniejszych do 1939 roku*, Kalisz 2023, s. 144, 321, 356-370, 443-449; Z. Pustuła, *Schlösser Karol Ernest*, [w:] *PSB*, T. XXXV, red. H. Markiewicz, Warszawa-Kraków 1994, s. 526-527; M. Różalska, *Schlösser Natalia*, https://ozopedia.org/index.php?title=Schl%C3%B6sser_Natalia [dostęp 30.11.2023].

⁶¹ Mogła to być żona odnaczonego oficera o tym nazwisku, ale bardziej prawdopodobne, że w skład Komitetu Obywatelskiego wchodziła Stanisława z Józwiaków Pstrokońska, żona nauczy-

ska, Millerowa [Müllerowa?]⁶², [Rozalia] Suska⁶³, [Anna Maria] Radońska⁶⁴, d[okto]rowa Pawłowska⁶⁵, [Stanisława] Prądyńska⁶⁶, Nowakowska⁶⁷, pp. wioślarze: Radwan J[ózef], [Jan] Motylewski⁶⁸, J. Falkowski⁶⁹, A[ntoni] Radwan, B[olesław] Sobolewski⁷⁰, M[arcin] Walczak⁷¹,

ciela geografii w Gimnazjum im. Adama Asnyka w Kaliszu, Antoniego Józefa Pstrokońskiego. A. Androchowicz, *Pamięci Profesora Antoniego Pstrokońskiego*, <http://www.archiwum.asnyk.kalisz.pl/Pstrokonski/PstrokonskiA.htm> [dostęp 29.11.2023].

⁶² Być może żona jednego z właścicieli fabryki Towarzystwa Akcyjnego Kaliskiej Manufaktury Pluszu i Aksamitu. Wtedy byłaby to żona Hugo Müllera – Marta (1875-1932) albo żona Ernsta (1868-1943) – Maria (1872-1954). S. Małyszko, *Zabytkowe cmentarze...*, s. 137.

⁶³ Rozalia Suska z Gościmskich (1879-1971) była właścicielką dóbr Rożdżały, które zakupiła w 1918 r. Zob. *Tłokinia Kościelna – cmentarz rzymskokatolicki*, <https://szlachta.org.pl/szlacheckie-i-ziemianskie-groby/tlokinia-koscielna.html> [dostęp 20.11.2023]; P. Sobolewski, *Wielkie piękno*, https://zyciekalisza.pl/artukul/wielkie-piekno/1256762#google_vignette [dostęp 20.11.2023].

⁶⁴ Anna Maria Radońska (1870-1960) była żoną Feliksa Radońskiego (1859-1926), właścicielką majątku Koberzycko w powiecie sieradzkim. Była pierwszą prezeską Ochotniczej Straży Pożarnej w Koberzycku i założycielką Koła Ziemianek. Współpracowała z ks. Wacławem Bliżińskim z Liskowa. We dworze Radońskich często przebywał Władysław Reymont, który przyjaźnił się z Feliksem. W. Bliżiński, *Wspomnienia z mojego życia i pracy*, oprac. G. Waliś, Kalisz 2003, s. 47, 128, 192; Mogiły.pl, Cmentarz Parafialny we Wróblewie, http://mogiły.pl/wroblew/RadońskaAnnaMaria_1807560 [dostęp 20.11.2023].

⁶⁵ Żona lekarza Tadeusza Pawłowskiego (ur. 1883), który był ordynatorem oddziału ginekologiczno-położniczego Szpitala św. Trójcy w Kaliszu i jednocześnie lekarzem 29 Pułku Strzelców Kaniowskich, a od 1922 wiceprezesem kaliskiego Polskiego Czerwonego Krzyża. Zob. Z. Kledecki, *Szpital Świętej Trójcy w Kaliszu*, http://www.gulip.nazwa.pl/_ktl_old_old_old/medycyna_kaliska/medka10.htm [dostęp 20.11.2023].

⁶⁶ Stanisława Prądyńska z Grabińskich (1890-1980) była żoną Stanisława Ignacego Prądyńskiego (1871-1957). Oboje byli właścicielami majątku Kościerzyn w powiecie sieradzkim. W majątku znajdował się dwór zaprojektowany przez Stanisława Prądyńskiego, w którym rodzina zamieszkała w 1916 r. Prądyński był prezesem sieradzkiego oddziału Związku Ziemian. S. Popowski, *Stanisław Prądyński*, <http://ziemianskie-historie.dobrzyca-muzeum.pl/biogramy.php?ido=339> [dostęp 20.11.2023]; *Stanisława Katarzyna Prądyńska, herbu Pomian*, <https://www.geni.com/people/Stanisława-Prądyńska-herbu-Pomian/600000003081768296> [dostęp 20.11.2023].

⁶⁷ Być może żona Feliksa Nowakowskiego, członka Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijan w Kaliszu. *25-lecie Stowarzyszenia Rzemieślników...*, s. 22.

⁶⁸ Jan Motylewski (1881-1941) od 1909 r. był pracownikiem kaliskiego oddziału Banku Handlowego, a po I wojnie światowej prowadził Dom Rolniczo-Handlowy. Wchodził w skład Rady Miejskiej. Działał w Kaliskim Towarzystwie Wioślarskim, a w latach 1923-1939 był jego prezesem. Szerzej: A. Borowiak, *Motylewski Jan*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, T. I..., s. 208.

⁶⁹ J. Falkowski był członkiem Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijan w Kaliszu. *25-lecie Stowarzyszenia Rzemieślników...*, s. 50.

⁷⁰ Bolesław Sobolewski, bibliotekarz Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego. Był członkiem Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijan w Kaliszu. *Z Towarzystwa Wioślarskiego*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 52, s. 3; *25-lecie Stowarzyszenia Rzemieślników...*, s. 49

⁷¹ Marcin Walczak (ur. 1885) był kupcem w Kaliszu, członkiem Komisji Rewizyjnej Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijan w Kaliszu. Pochodził z Radziejowic. O 15.03.1915 r. należał do POW, w której był skarbnikiem Okręgu Kaliskiego. Posługiwał się pseudonimem „Horyń”. W jego domu odbywały się zebrania i odprawy Okręgu Kaliskiego POW. Był dwukrotnie aresztowany przez Niemców, którzy podejrzewali go o działalność konspiracyjną. Wchodził w skład delegacji odbierającej obóz w Szczypiornie od władz niemieckich. W 1920 r. ochotniczo wstąpił do Wojska Polskiego, walczył w 29 Pułku Strzelców Kaniowskich. Po ukończeniu szkoły średniej pracował jako urzędnik w kaliskim magistracie, a w 1931 r. na stanowisku rachmistrza w Państwowym Monopolu Spirytusowym w Katowicach. W 1934 r. ponownie pracował jako kupiec w Kaliszu. CAW WBH, KAPiO, Walczak Marcin, sygn. MN 9.11.1931, Wniosek o nadanie Medalu Niepodległości, b.p.; *25-lecie Stowarzyszenia Rzemieślników...*, s. 45.

J[ózef] Przedpełski, T[adeusz] Radajewski⁷², R[oman] Rudzki⁷³, S[tanisław] Chałupski⁷⁴, pp. oficerowie: ppłk [Romuald] Kohutnicki⁷⁵, kap[itanowie]: [Ludwik] Wilczyński, [Marian] Maciejewski, [Lucjan] Ksionek i [Kazimierz] Aleksandrowicz, por[ucznicy] [Stanisław] Pstrokoński, [Teodor] Antonowicz, [Władysław] Zych i [Władysław] Staszkievicz⁷⁶.

Źródło: [Artykuł redakcyjny], *Komitet obywatelski powołany w celu przyjęcia Naczelnika Państwa i zorganizowania obchodu poświęcenia sztandaru 29 pułku Strzelców Kaniowskich*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 88, s. 4.

TEKST NR 6

18-21 maja 1921, Relacja prasowa z pobytu Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego w Kaliszu w dniu 15 maja 1921 r.

Już w sobotę po południu Kalisz zaczął przybierać wygląd odświętny. Wzmocniony i gorączkowy ruch uliczny, przybieranie balkonów, wystaw sklepowych, a nawet pojedynczych okien: flagami, dywanami, kwieciami i transparentami⁷⁷, zapowiadały w życiu naszego miasta jakąś chwilę niezwykłą a raczej nadzwyczajną. Ludność zniszczonego Kalisza, która tyle wycierpiała i złożyła ciężką ofiarę krwi i mienia barbarzyństwu niemieckiemu usiłowała w ten sposób złożyć hołd Odnowicielowi Polski.

W niedzielę z rana już wszystkie domy były udekorowane, ulicami miasta kroczyły oddziały wojska na Łęg Tyniecki, korporacje zaś i szkoły ku szpitalowi św. Trójcy, gdzie przed bramą tryumfalną prezydent miasta miał wręczyć Marszałkowi „chleb i sól” i powitać Go w imieniu ludności spalonego miasta Kalisza.

⁷² Tadeusz Radajewski (ur. 1884) był kupcem, właścicielem przedsiębiorstwa handlu zbożem i nasionami. Urodził się w majątku Wolnica koło Sieradza. Ukończył Gimnazjum Filologiczne w Kaliszu. W 1905 r., podczas strajku szkolnego, uczył geografii i matematyki w mieszkaniu Skąpskich. Studiował weterynarię na uniwersytecie, ale ze względu na trudne warunki materialne musiał studia przerwać i zatrudnić się na kolei. W 1914 wstąpił do formującej się w Kaliszu Obywatelskiej Milicji Miejskiej. Po spaleniu Kalisza wyjechał do kolonii polskiej w Kineszynie w guberni kostromskiej. Tam działał społecznie na rzecz Polaków, żołnierzy z armii niemieckiej i austriackiej, wziętych do niewoli przez Rosjan. Po zakończeniu walk przyjechał do Warszawy na czele całej kolonii Polaków. Powrócił do Kalisza i w 1918 wstąpił do Straży Obywatelskiej. 10 listopada tego roku – na rozkaz komendanta Straży, Janusza Dzierżawskiego – wziął udział w zbrojnym wystąpieniu przeciwko Niemcom i w zatrzymaniu składów niemieckich. CAW WBH, KAPiO, *Radajewski Tadeusz, sygn. Odrzuc. 28.02.1938, Wniosek o nadanie Krzyża lub Medalu Niepodległości i zaświadczenie byłego komendanta Straży Obywatelskiej*, b.p.

⁷³ Roman Rudzki to zasłużony członek Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego, który jako wioślarz, członek zespołu określanego jako „niepokonane diamenty”, reprezentował Kalisz w wyścigach o „Złote Wiosło Królestwa Polskiego”. Zespół zwyciężał w 1910 r. w Płocku, w 1911 r. we Włocławku, w 1912 r. w Krakowie i w 1913 r. w Kaliszu. E. Polanowski, *W dawnym Kaliszu*, Poznań 1979, s. 257; *Kaliskie Towarzystwo Wioślarskie w latach 1907-1914*, <http://www.infokalisz.internetdsl.pl/ktw/roz2.htm> [dostęp 10.12.2023].

⁷⁴ Stanisław Chałupski był naczelnikiem przystani Kaliskiego Towarzystwa Wioślarskiego. *Z Towarzystwa Wioślarskiego*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 52, s. 3.

⁷⁵ Podpułkownik Romuald Kohutnicki (1889-1972) pochodził z rodziny ziemiańskiej. Urodził się w Kijowie, a szkoły realną i wojskową ukończył w Odessie. W 1917 r. w stopniu kapitana wstąpił do I Korpusu Polskiego. W 1918 r., po rozwiązaniu jednostki, przedostał się na Syberię i wstąpił do 5 Dywizji Syberyjskiej. Tam awansowany do stopnia podpułkownika został dowódcą 3 Pułku Strzelców. Po rozbiściu dywizji przedostał się do Warszawy i najpierw został wyznaczony na szefa sztabu 11 Dywizji Piechoty, a 29.08.1920 r. na dowódcę 29 Pułku Strzelców Kaniowskich, którym dowodził do 19.06.1923 r. Szerzej: B. Polak, *Kohutnicki Romuald*, [w:] *Kawalerowie Wirtuti Militari 1792-1945*, T. 2: (1914-1921), cz. 1, red. B. Polak, Koszalin 1991, s. 68-69.

⁷⁶ Imiona oficerów ustalono na podstawie listy odznaczonych, zob. Tekst nr 6.

⁷⁷ W oryginale: transportami.

PRZYJAZD

Na dworcu kolejowym pięknie udekorowanym zielenią i flagami, już o godz. 9-iej z rana zebrali się przedstawiciele władz wojskowych i cywilnych, oraz delegacja Komitetu Obywatelskiego, między którymi widzieliśmy: inspektora armii generała broni T[adeusza] Rozwadowskiego⁷⁸, dowódców Deogenów⁷⁹: Łódź i Poznań gener[alów] [Jana] Rządковского⁸⁰ i [Kazimierza] Raszewskiego⁸¹, pułkowników: dowódcę 10-ej Dywizji [Piechoty] [Stanisława] Małachowskiego⁸², szefa sztabu Deogenu Łódź [Gustawa] Kuchinkę⁸³, dowódcę dywizji kawalerii [Gustawa] Orlicz-Dreszera⁸⁴, dowódcę brygady – [Franciszka] Sikorskiego⁸⁵, dowódcę garnizonu kaliskiego – [Stefana] Borowskiego⁸⁶, dowódcę 29 Puł[ku] Strzel[ców] Kaniowskich – [Romualda] Kohutnickiego, dowódców pułków 28, 30 i 31-go, dowódcę 25 pułku ułanów majora [Rolanda] Bogusza⁸⁷, przedstawicieli Deogenu łódzkiego, 4-go DAC-a⁸⁸, wojewodę łódzkiego [Antoniego] Kamińskiego⁸⁹, starostę krajowego dzielnicy poznańskiej

⁷⁸ Generał Tadeusz Rozwadowski (1866-1928) był wtedy inspektorem jazdy, kilka miesięcy później stanął na czele tworzonego Generalnego Inspektoratu Jazdy. Szerzej: A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego 1918-1926*, Warszawa 2012, s. 658-659.

⁷⁹ Deogen – dowództwo okręgu generalnego.

⁸⁰ Generał Jan Rządkowski (1860-1934) był wtedy dowódcą Okręgu Generalnego „Łódź”. Szerzej: A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego...*, s. 669-670.

⁸¹ Generał Kazimierz Raszewski (1864-1941) był wtedy dowódcą Okręgu Generalnego „Poznań” i Okręgu Generalnego „Pomorze”. Szerzej: A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego...*, s. 647-648.

⁸² Pułkownik Stanisław Oktawiusz Małachowski (1882-1971) w latach 1920-1927 był dowódcą 10. Dywizji Piechoty. W 1924 r. awansował na generała brygady. Szerzej: A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego...*, s. 568-569.

⁸³ Pułkownik Gustaw Kuchinka (1875-1923) był szefem sztabu Dowództwa Okręgu Generalnego „Łódź”, od 1918 r. 24.09.1921 r. został mianowany dowódcą 27. Dywizji Piechoty. We wrześniu 1921 r. został dowódcą 27 Dywizji Piechoty w Kowlu. 3.05.1922 r. został zweryfikowany w stopniu generała brygady ze starszeństwem z dniem 1.06.1919 r. Szerzej: A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego...*, s. 529-530; „Dziennik Rozkazów” 1921, Rozkaz L.140, nr 1.

⁸⁴ Pułkownik Gustaw Orlicz-Dreszer (1889-1936) w latach 1920-1921 był dowódcą 2. Dywizji Jazdy. Szerzej: A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego...*, s. 601-603.

⁸⁵ Podpułkownik Franciszek Sikorski (1889-1940) w latach 1914-1917 walczył w Legionach Polskich, w których był dowódcą kompanii w 2 Pułku Piechoty i dowódcą batalionu w 4 i 6 Pułku Piechoty. Od października 1918 r. służył w 4 Dywizji Strzelców gen. Lucjana Żeligowskiego, gdzie był dowódcą 13 Pułku Strzelców. W 1919 r. walczył z Ukraińcami. Został dowódcą 28 Pułku Piechoty i XIX Brygady Piechoty. Od 1920 r. był dowódcą XX Brygady Piechoty. We wrześniu 1939 r. dowodził obroną Lwowa. Później więziony w obozie w Starobielsku. Pogrzebany w Piatichatkach. K. Banaszek, W. Roman, Z. Sawicki, *Kawalerowie Orderu Virtuti Militari w mogiłach katyńskich*, Warszawa 2000, s. 255; W.K. Cygan, *Oficerowie Legionów Polskich 1914–1917. Słownik biograficzny*, t. IV, Warszawa 2006, s. 233, 234; *Charków. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, red. J. Tucholski, Warszawa 2003, s. 483.

⁸⁶ Pułkownik Stefan Borowski był organizatorem 31 Pułku Piechoty Strzelców Kaniowskich. Dowodził nim od 4.11.1918 do 1.02.1919 r. Zob. W. Jarno *Strzelcy Kaniowscy...*, s. 33, 37, 47.

⁸⁷ W oryginale błędnie: Bohusza. Powinien być Roland Włodzimierz Bogusz (1888-1964), który był dowódcą 25 Pułku Ułanów od marca 1921 r. Zob. *Historia Pułku*, <http://roztoczanskakonna.pl/historia-pulku/> [dostęp 12.12.2023].

⁸⁸ 4 Dywizjon Artylerii Ciężkiej. Chodzi o 4 Pułk Artylerii Ciężkiej, w marcu 1921 r. przemianowany na 4 Dywizjon Artylerii Ciężkiej. W. Jarno, *Przygotowania Okręgu Generalnego Łódź do przejścia na organizację pokojową w 1921 r.*, „Acta Universitatis Lodzensis” 2001, „Folia Historica” nr 71, s. 23.

⁸⁹ Antoni Kamiński (1878-1944) od 19.11.1919 r. do 1.03.1922 r. był wojewodą łódzkim, a następnie od 10.03.1922 r. do 11.12.1922 r. ministrem spraw wewnętrznych. Szerzej: R. Litwiński, *Antoni Kamiński (1878-1944)*, [w:] *Premierzy i ministrowie Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939*, red. Z.

Wyczyńskiego⁹⁰, przedstawicieli władz cywilnych ze starostą Rembowskiem, przedstawicieli Rady Miejskiej z wiceprezesem M[ieczysławem] Michalskim, wreszcie Komitetu Obywatelskiego z prezesem K. Wyganowskim na czele. Na peronie stanęła warta honorowa z orkiestrą od 29 Pułku Strzelców Kaniowskich, przed dworcem ustawili się pracownicy kolejowi stacji Kalisz ze sztandarem i własną orkiestrą.

Punktualnie o godz. 10-ej podszedł pod rampę dworca pociąg Naczelnika Państwa, z którym przybyli generał [Lucjan] Żeligowski⁹¹ wraz b[yłym] szefem sztabu pułk[ownikiem] [Leonem] Bobickim⁹² i adiutantami kap[itaniem] [Aleksandrem] Prystorem⁹³, dawniejszy dowódca Deogenu Łódź gen. [Bolesław Kajetan] Olszewski⁹⁴ oraz przyboczna świta Naczelnika, pułkownicy: [Bolesław] Wieniawa-Długoszowski⁹⁵, [Eugeniusz]

Girzyński, J. Kłaczek, W. Piasek, Warszawa 2023, s. 297-299.

⁹⁰ Waclaw Wyczyński (1853-1935) był pierwszym Starostą Krajowym Poznańskim. Był adwokatem i notariuszem w Brodnicy, a także działaczem społecznym. *Rodzina Wyczyńskich cz. 1*, <https://powstancywielkopolscy.blogi.pl/wpis,rodzina-wyczynskich-cz-1.html> [dostęp 20.11.2023].

⁹¹ Lucjan Żeligowski (1865-1947) w tamtym czasie generał porucznik (odpowiednik generała dywizji), zasłynął tzw. buntem Żeligowskiego i zajęciem Wilna i proklamowaniem tzw. Litwy Środkowej. Szerzej: A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego...*, s. 792-793.

⁹² Pułkownik Leon Bobicki (1887-1943) ukończył Szkołę Kadetów w Moskwie i Mikołajewską Akademię Sztabu Generalnego w Petersburgu, był oficerem zawodowym armii rosyjskiej. Wstąpił do II Korpusu Polskiego w Rosji. Później przedostał się do Francji i został oficerem w Armii Polskiej we Francji gen. Józefa Hallera. Po powrocie do Polski walczył w wojnie polsko-sowieckiej, będąc m.in. szefem sztabu Dowództwa Okręgu Korpusu nr 8 w Toruniu i 10 Dywizji Piechoty. Był też szefem sztabu Naczelnego Dowództwa Wojsk Litwy Środkowej. W latach 1921-1924 był attaché wojskowym w Konstantynopolu, a później został przeniesiony w stan spoczynku. W 1943 r. zamordowany przez gestapo. CAW WBH, KAPiO, Bobicki Leon, sygn. VM I.482.17-1013, Kwestionariusz z dnia 13.07.1933 r., k. 1-4; Nekrologi warszawskie, <http://www.nekrologi-baza.pl/zlista/26> [dostęp 30.11.2023]; K. Prokopczyk, *Zapomniany bohater – Leon Bobicki – zamordowany przez oprawców niemieckich w nocy z 17 na 18 lutego 1943 r.*, Portal Warszawski, <https://portalwarszawski.com.pl/2021/06/28/zapomniany-bohater-leon-bobicki/> [dostęp 30.11.2023].

⁹³ Aleksander Prystor (1874-1941) pochodził z Wilna, w latach 1894-1900 studiował na Wydziale Matematyczno-Fizycznym Uniwersytetu w Moskwie, a od 1901 r. na Wydziale Medycznym Uniwersytetu w Dorpacie. Działał w PPS, a od 1906 r. w PPS-Frakcji Rewolucyjnej. Ścisłe współpracował z Józefem Piłsudskim. Był komendantem okręgu krakowskiego Związku Strzeleckiego. W 1917 skazany przez władze carskie na katorgę. Uwolniony po rewolucji lutowej powrócił do działalności w PPS. Wstąpił do POW. Po przyjeździe do Warszawy, w 1918 r. został podsekretarzem stanu w Ministerstwie Pracy i Opieki Socjalnej. W 1920 r. jako ochotnik wstąpił do Wojska Polskiego. Był oficerem do zadań specjalnych i łącznikiem między Naczelnym Wodzem Józefem Piłsudskim a gen. Lucjanem Żeligowskim. W latach 1929-1930 był ministrem pracy i opieki społecznej, w latach 1931-1931 ministrem przemysłu i handlu, a w latach 1931-1933 premierem. W 1939 r. aresztowany na Litwie przez Sowieców. Zmarł w moskiewskim więzieniu. J.M. Majchrowski, *Prystor Aleksander Błazej*, [w:] *Kto był kim...*, s. 62-63.

⁹⁴ Generał Bolesław Kajetan Olszewski (1858-1944) pochodził z Kolna, kształcił się w Suwałkach i w Warszawie. Zrobił karierę w armii rosyjskiej, w której doszedł do stopnia generała majora i stanowiska dowódcy dywizji. W listopadzie 1918 r. wstąpił do Wojska Polskiego. Był dowódcą Okręgu Generalnego Kielce, a od 1919 r. Okręgu Generalnego Łódź. W latach 1924-1925 był wojewodą wołyńskim. J.M. Majchrowski, *Olszewski Bolesław Kajetan*, [w:] *Kto był kim...*, s. 136.

⁹⁵ Pułkownik Wieniawa-Długoszowski (1881-1942) pochodził z rodziny ziemiańskiej. W 1906 r. uzyskał doktorat z medycyny na Uniwersytecie Lwowskim. W 1914 r. wstąpił do Kompanii Kadrowej, a następnie do Legionów Polskich. Został adiutantem Józefa Piłsudskiego. Po kryzysie przysięgowym był wcielony do armii austriackiej. Uciekł i wstąpił do POW. Od listopada 1918 r. do 1922, tym razem już w Wojsku Polskim był adiutantem Naczelnego Wodza. Później został attaché wojskowym w Bukareszcie. Szerzej: J.M. Majchrowski, *Wieniawa-Długoszowski Bolesław Ignacy*, [w:] *Kto był kim...*, s. 115-116; tenże, *Ulubieniec cesarza. Bolesław Wieniawa-Długoszowski*, Wrocław 1990.

Piestrzyński⁹⁶ i [Walery] Sławek⁹⁷, porucznicy: [Jerzy] Potocki⁹⁸ i [Ignacy] Sołtan⁹⁹.

Pociągiem tym przyjechał prezydent m. Warszawy, inż. [Piotr] Drzewiecki¹⁰⁰ i major [Juliusz] Ulrych¹⁰¹.

⁹⁶ W oryginale błędnie: Pieszczyński. Eugeniusz Piestrzyński (1887-1962) urodził się w Kaliszu. Początkowo chodził do kaliskiego gimnazjum, ale po strajku szkolnym 1905 r., który organizował i w którym wziął udział, musiał wyjechać do Krakowa, gdzie w 1906 r. zdał maturę. W 1912 r. ukończył Wydział Medyczny Uniwersytetu Jagiellońskiego i do 2.08.1914 r. pracował w klinice kierowanej przez prof. Aleksandra Rosnera. 7 sierpnia po zorganizowaniu oddziału sanitarnego wyruszył z Krakowa za I Kompanią Kadrową, która tego dnia zajmowała już Miechów. W latach 1914-1916 służył w I Brygadzie Legionów Polskich. Od czerwca 1916 r. do lutego 1917 r. był ordynatorem szpitala I Brygady Legionów w Lublinie, a później, do lipca 1917 r. kierował szpitalem polowym I Brygady. Od 28.07.1917 r. za odmowę złożenia przysięgi na wierność cesarzowi niemieckiemu internowany w Benjaminowie. Od listopada 1918 r. był lekarzem przybocznym Naczelnego Wodza. Do 21.03.1923 r. był przydzielony do Adiutantury Generalnej Naczelnego Wodza. Jednocześnie od końca kwietnia 1919 r. zastępował szefa sanitarnego Okręgu Generalnego, a od maja do listopada tego roku był komendantem Szpitala Zapasowego nr 2 w Warszawie. W 1923 r. został komendantem VIII Szpitala Okręgu w Toruniu. 27.10.1925 r. został przeniesiony do rezerwy. Zamieszkał w Kaliszu, gdzie był lekarzem Kasy Chorych i dyrektorem szpitala miejskiego. Od maja 1927 r. powołany na dyrektora Departamentu Służby Zdrowia w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, a od 1932 r. był podsekretarzem stanu w Ministerstwie Opieki Społecznej. Za: CAW WBH, KAPiO, Piestrzyński Eugeniusz, sygn. VM I.482.7-565, Kwestionariusz z dnia 26.08.1937 r., k. 1-4; W. Kaczorowski, *Piestrzyński Eugeniusz*, [w:] *Szkola kaliska. I Liceum...*, s. 155-156; *Czy wiesz kto to jest?*, t. II, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 234.

⁹⁷ Walery Sławek (1879-1939), urodzony na Podolu, ukończył Wyższą Szkołę Handlową L. Kronenberga w Warszawie. Pracował w bankowości i działał w PPS. Działając w konspiracji, współpracował z Aleksandrem Prystorem i Józefem Piłsudskim. Był kilka razy aresztowany przez władze carskie. W latach 1914-1915 służył w I Brygadzie Legionów Polskich. Organizował POW. W 1917 r. był aresztowany przez Niemców. Po odzyskaniu niepodległości wstąpił do Wojska Polskiego. Był najbardziej zaufanym współpracownikiem Józefa Piłsudskiego. W latach 1928-1935 był prezesem Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. J.M. Majchrowski, *Sławek Walery „Gustaw”*, [w:] *Kto był kim...*, s. 67.

⁹⁸ Porucznik Jerzy Potocki (1889-1961) był adiutantem Józefa Piłsudskiego. Później administrował rodzinnym majątkiem. W 1930 r. został senatorem z listy BBWR. Od 1933 r. był ambasadorem RP w Ankarze, a od 1936 r. w Waszyngtonie. Szerzej: J.M. Majchrowski, *Potocki Jerzy*, [w:] *Kto był kim...*, s. 108-109.

⁹⁹ Porucznik Ignacy Sołtan-Pereświat (1894-1933) pochodził z rodziny ziemiańskiej, jego rodzice byli właścicielami majątku Penczyn w powiecie homelskim na Białorusi. Z powodu wojny nie ukończył rozpoczętych studiów na kierunku rolniczym. Od 1914 r. do 1.05.1917 służył w armii rosyjskiej. W 1916 r. został oficerem. Po rewolucji lutowej formował jednostki polskie i został przydzielony do Pułku Ułanów Krechowickich. Walczył z bolszewikami. W październiku 1918 r. przedostał się do Warszawy i w listopadzie brał udział w rozbrajaniu Niemców. Od 10.12.1918 r. walczył z Ukraińcami. Po zajęciu przez Wojsko Polskie Wołynia wysłano go do Oficerskiej Szkoły Jazdy w Grudziądzu. Wiosną 1920 r. w stopniu porucznika przydzielono go do szwadronu przybocznego Naczelnego Wodza, a po zakończeniu wojny polsko-sowieckiej do adiutantury przybocznej Naczelnika Państwa. Z rozkazu Marszałka Piłsudskiego został I adiutantem Prezydenta RP Gabriela Narutowicza. Po zabójstwie Narutowicza powrócił do adiutantury Marszałka. Służył tam do wyjazdu Piłsudskiego do Sulejówka. Po dwóch latach służby nieczynnej zwolniono go do rezerwy. W latach 1928-1931 działał w Bezpartyjnym Bloku Współpracy z Rządem w Gorlicach. W 1933 r. administrował majątkiem Łysów w powiecie siedleckim. Zmarł 20.09.1933 r. CAW WBH, KAPiO, Sołtan Ignacy, sygn. VM I.482.41-3167, Kwestionariusz, wniosek na odznaczenie orderem Virtuti Militari i korespondencja w jego sprawie, k. 1-12.

¹⁰⁰ Piotr Drzewiecki (1865-1943) – w 1914 r. został członkiem i wiceprezesem Komitetu Obywatelskiego m. Warszawy. Od 22.03.1918 r. do 28.11.1921 r. był prezydentem Warszawy. W 1919 r. został założycielem i prezesem Ligi Pracy. Zob. *Czy wiesz kto to jest?*, t. I..., s. 152; R. Samójło, *Drzewiecki Piotr Stanisław (1865-1944)*, [w:] *PSB*, T. V, red. W. Konopczyński, Kraków 1939-1946, s. 417-421; M. Szukała, *80 lat temu zmarł Piotr Drzewiecki, pierwszy prezydent stolicy w niepodległej Polsce*, <https://dzieje.pl/wiadomosci/80-lat-temu-zmarl-piotr-drzewiecki-pierwszy-prezydent-stolicy-w-niepodleglej-polsce> [dostęp 30.11.2023].

¹⁰¹ Major Juliusz Ulrych (1888-1959) pochodził z Kalisza i był młodszym bratem Aleksandra. Po strajku szkolnym 1905 r., ze względu na swoją działalność konspiracyjną, musiał wyjechać z miasta i kontynuował naukę w Krakowie. Był członkiem organizacji „Pet”, później organizacji „Zet”, Drużyn Strzelec-

Z chwilą zatrzymania się pociągu rozległa się komenda wojskowa: „baczność, prezentuj broń”. Orkiestra zagrała mazurka Dąbrowskiego, Naczelnik Państwa powitany przez Wojewodę, w asyście generalicji przeszedł przed wartą honorową, w asyście generalicji [zo]stał [powitany] przez przedstawicieli władz cywilnych, Rady Miejskiej i Komitetu, następnie starosta Rembowski przedstawiał Marszałkowi wszystkich obecnych koleją.

Z dworca Naczelnik Państwa, bocznym przejściem przeszedł na plac od strony miasta, gdzie entuzjastycznie powitany został okrzykami i muzyką przez Związek Kolejowy.

Następnie wszyscy Goście i przedstawiciele wsiedli do pojazdów przy czym do pierwszego czterokonnego powozu wsiadł Naczelnik Państwa z Wojewodą Kamieńskim. Pojazd ten, otoczony szwadronem kawalerii za którym jechała konna banderia włościańska z Dobrcza [Dobrzeca] w barwnych strojach, ruszył ku miastu wśród szpaleru tłumów, owacyjnie witających Głowę Niepodległej i Wolnej Polski.

Gdy zbliżaliśmy się do miasta, ukazał się niezwykle barwny i imponujący widok. Z obydwóch stron ulicy przed i za bramą tryumfalną, na długości przeszło wiorsty stały niezliczone dwa szeregi: młodzieży szkolnej szkół powszechnych i średnich z nauczycielami na czele, straże ogniowe miejscowe i okoliczne z orkiestrami, wszystkie cechy kaliskie, korporacje itd. Przy samej bramie tryumfalnej stanęli członkowie Magistratu z prezydentem Koszutkim na czele oraz grupa weteranów w mundurach.

Około bramy tryumfalnej Naczelnik Państwa wysiadł z powozu wraz z Wojewodą i podszedł do prezydenta Koszutkiego, który wręczając chleb i sól przemówił w słowach następujących:

PRZEMÓWIENIE PREZYDENTA

Panie Naczelniku Państwa, Dostojny nasz Gościu, z najwyższą radością i najszczerzym sercem witamy Cię w murach starego Kalisza.

Witają Cię rozpromienione twarze naszej dziatwy, wita Cię młodzież i jej niezatrute obłudą i nienawiścią serca, gorące a czyste jak kwiaty: którymi Cię obsypuje. Witamy Cię z głębi duszy, my, współczesne Ci pokolenia matek i ojcowie tych, którym Ty, Wodzu Narodu, dałeś przykład jak żyć, i z jakim zaparciem się siebie Ojczyzny bronić należy. Witają Cię ojcowie nasi ze łzą szczęścia w oku, że ziściły się ich niedoścignione marzenia o wskrzeszeniu Polski.

Panie Komendancie! Składamy Ci serdeczną wdzięczność, żeś zechciał przyjąć udział w uczeniu kochanego przez Ciebie żołnierza, w szczególności drogiego Kaliszowi 29 P[ułku] Strzel[ców] Kan[iowskich]. Dostojny nasz Gościu! Nie przepychem – lecz na co nas stać – sercem i tylko sercem przyjąć Cię pragniemy. Pragniemy byś dzień dzisiejszy spędził w spokoju i czuł że otoczony ludźmi; pełnymi czci ku Tobie, Panie Naczelniku Państwa! przyjmij gorącą podziękę; że w chwili gdy nieprzyjaciele nasi starają się wznieść wobec nas magdeburgskie mury przeszkód do rozwoju Ojczyzny uzdolnieniem swoim wlewasz otuchę, że pod Twoim przewodem naród te przeszkody zwalczyć potrafi.

Panie Naczelniku Państwa! W imieniu mieszkańców, jako gospodarz, wyrażam najwyższą podziękę, że bytnością swoją wpisujesz świetlaną kartę do historii ongi Wojewódzkiego Kalisza, kartę, jakiej dotąd nie było i nie będzie, a racz przyjąć tradycyj-

kich. Studiował na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1914 r. wstąpił do Legionów Polskich. W 1918 był członkiem POW. Był jednym z organizatorów 29 Pułku Strzelców Kaniowskich, był szefem Sztabu Ziemi Kaliskiej. Później pracował w Departamencie Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych. Szerzej: L. Beldowski, *Zarys historii wojennej...*, s. 6; J.M. Majchrowski, *Ulrych Juliusz*, [w:] *Kto był kim...*, s. 73.

nym naszym obyczajem chleb i sól.

Młodzieży! Obywatele! Rodacy! Naczelnik Państwa, Naczelnny Wódz, Marszałek Polski, Józef Piłsudski niech żyje!!!

Przyjąwszy chleb i sól, podszedł Naczelnik Państwa do weteranów, których powitał nadzwyczaj serdecznie. Wśród okrzyków entuzjastycznych i dźwięków orkiestr strażackich, Marszałek udał się do starostwa, skąd po krótkim odpoczynku pojechał na łęg tyniecki, na główną uroczystość dnia: mszę polową, poświęcenie i wręczenie sztandaru, wreszcie dekorację oficerów i żołnierzy garnizonu kaliskiego i defiladę wojskową.

UROCZYSTOŚĆ NA ŁĘGU TYNIECKIM

Już o godzinie 10-tej z rana cały garnizon kaliski, a więc piechota, konnica i artyleria z orkiestrami zebrały się na łęgu tynieckim tworząc wielki czworobok otwarty naprzeciwko ołtarza polowego, przy czym po lewej stronie zajęły miejsce 29 Pułk Strzelców Kaniowskich, w środku stanęły 2 baterie artylerii, po prawej 25 Pułk Ułanów. Dla publiczności, której na placu znajdowało się kilkanaście tysięcy, pozostawiono miejsca poza oddziałami wojskowymi.

O godzinie 11-tej zaczęły zjeżdżać na plac powozy i samochody, które przywiozły generalicję, duchowieństwo, delegatów z Warszawy, przedstawicieli władz cywilnych i komunalnych, wreszcie członków Komitetu Organizacyjnego i zaproszonych gości, dla jakich zarezerwowano miejsca po obydwóch stronach ołtarza. Wśród przyjezdnych, oprócz wymienionych wyżej, widzieliśmy przede wszystkim J.E. ks. biskupa polowego Galla¹⁰², któremu towarzyszył dziekan Deogenu Łódź, ks. prałat [Antoni] Burzyński¹⁰³, pułkownika [Wiktora] Thommée¹⁰⁴, dalej oficerów francuskich pułkownika [Emila]

¹⁰² Stanisław Gall (1865-1942) od 1918 r. był biskupem pomocniczym warszawskim, a od 1919 r. pierwszym biskupem polowym II Rzeczypospolitej. Zorganizował Kurię Biskupią Wojska Polskiego. Szerzej: J. Walkusz, *Gall Stanisław*, [w:] *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki, Z. Landau, W. Roszkowski, P. Stwecki, J. Tomaszewski, Warszawa 1999, s. 99.

¹⁰³ Ks. pułkownik Antoni Burzyński (ur. 1874) walczył w 1 Pułku Ułanów Krechowieckich, później był dziekanem Okręgu Generalnego Łódź i proboszczem garnizonu łódzkiego. W latach 30. był szefem duszpasterstwa Okręgu Korpusu I. Został odznaczony Krzyżem Walecznych, Medalem Niepodległości i francuskim medalem Interalliée. M. Ceglarek, *Kapelani Wojska Polskiego z okresu wojny polsko-sowieckiej 1919-1921*, Warszawa 2021, s. 124, 127, 212, 223, 251, 270; W. Cygan, *U boku Rosji. Służba duszpasterska polskich formacji wojskowych podczas I wojny światowej*, https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/378_12140.html [dostęp 5.12.2023].

¹⁰⁴ W oryginale błędnie: Tomma. Pułkownik Wiktor Thommée (1881-1962) pochodził z Wileńszczyzny. W 1901 r. wstąpił do szkoły wojskowej, w 1904 r. uczestniczył w wojnie rosyjsko-japońskiej. W 1917 r. ukończył Mikołajewską Akademię Sztabu Generalnego w Petersburgu. W czasie I wojny światowej walczył w armii rosyjskiej jako dowódca kompanii, a następnie batalionu. W 1916 r. został starszym adiutantem generała sztabu 47 Korpusu na Froncie Rumuńskim. Od 1918 r. służył w 4 Dywizji Strzelców Polskich gen. Żeligowskiego. Po powrocie do kraju, w 1919 r. został szefem sztabu 10 Dywizji Piechoty, a następnie szefem Oddziału III dowództwa Frontu Południowo-Zachodniego, dowództwa Frontu Mazowieckiego, dowództwa 1 Armii. Od 27.06.1920 r. do 9.08.1921 r. był dowódcą 28 Pułku Strzelców Kaniowskich, a od 18.06.1921 r. dowódcą XX Brygady Piechoty. Od 1924 r. dowodził 15 Dywizją Piechoty. Szerzej: CAW WBH, KAPiO, Thommée Wiktor, sygn. KGiO I.480.618, Dokumenty personalne, k. 1-196. A. Wojtaszak, *Generalicja Wojska Polskiego...*, s. 719-721.

Mercier¹⁰⁵ i poruczników Rougier¹⁰⁶ i Boudardi¹⁰⁷. Dwaj pierwsi przybyli jako delegaci Misji francuskiej z Warszawy, ostatni z Bydgoszczy, jako dawny attaché wojskowy przy dywizji generała Żeligowskiego. Stawiła się wreszcie w komplecie delegacja warszawska, która zajmowała się ufundowaniem sztandaru wspólnie z Kaliszem, złożona z prezydenta inż. Drzewieckiego oraz pań: [Jadwigi] Kurellowej¹⁰⁸, Malinowskiej¹⁰⁹ i [Jadwigi] Radzickiej¹¹⁰, delegacja ta, wspólnie z prezesem Wyganowskim i paniami Bronikowską, Radwanową i Zakrzewską, stanowiła gremium rodziców chrzestnych sztandaru i asystowała przy ceremoniach przez cały czas aż do wręczenia sztandaru pułkowi.

O godz. 11½ zajechał na łęg powóz Naczelnika Państwa, z którym przyjechał Wojewoda Kamiński. Po odebraniu raportu od ppłk. Kohutnickiego Naczelnik Państwa przeszedł przed frontem pułku, po czym zbliżył się do ołtarza i zajął przeznaczone dla siebie miejsce. Jednocześnie ks. biskup Gal rozpoczął cichą Mszę ś-tą, podczas której [do] modlitwy przygrywała orkiestra 29 P[ułku] Strzel[ców] Kaniow[skich]. Podczas ewangelii, podniesienia i przy benedykcji wojsko oddało honory i rozległy się salwy karabinowe.

Po ukończeniu Mszy Św. sierżant, który stał ze sztandarem, zbliżył się do ołtarza i wtedy JE. ks. biskup po krótkiej przemowie dokonał aktu poświęcenia sztandaru.

Po poświęceniu, sztandar w asystencji dwóch oficerów przeniesiony został na stół, stojący na środku czworoboku, gdzie odbyła się ceremonia przybijania gwoździ. Pierwsze dwa gwoździe wbił Naczelnik Państwa, jako Naczelnik i Wódz Naczelny, trzeci dowódca pułku, JE. ks. biskup Gall, następnie generałowie, oficerowie pułku i 4 żołnierzy z każdej kompanii, ostatnie gwoździe przybili rodzice chrzestni sztandaru i poseł [Kazimierz] Mystkowski¹¹¹ jako prezes Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześci-

¹⁰⁵ Pułkownik Emil Mercier przybył do Polski 1.05.1919 r. jako dowódca 4 Pułku Strzelców Armii Błękitnej. Brał udział w walkach przeciwko Ukraińcom. Szczególnie dzielnie walczył 22.05.1919 r. pod Jabłonówką. W 1920 r. walczył w wojnie polsko-sowieckiej. CAW WBH, KAPiO, Mercier Emil, sygn. VM I.482.104-10794, Wniosek o odznaczenie orderem Virtuti Militari, k. 1-3.

¹⁰⁶ Rougier 24.09.1921 r. posiadał już stopień kapitana. Tego dnia zamieniono mu wstążeczkę biało-amarantową byłej Armii Gen. Hallera na Krzyż Walecznych. CAW WBH, KAPiO, kpt. Rougier, sygn. KW/R-242, Wniosek na odznaczenie „Krzyżem Walecznych” z dnia 21.09.1921 r., b.p.

¹⁰⁷ Nie ustalono.

¹⁰⁸ Jadwiga Kurella ze Stetkiewiczów (ok. 1871-1945) żona doktora medycyny Edmunda Kurelli (ok. 1864-1927). Członkini Komitetu Obywatelskiego Miasta Warszawy i warszawskiego oddziału Komitetu Opieki nad Żołnierzami, Komisji Ratowania Dzieci. Zob. *Pamiętnik Komisji Ratowania Dzieci. Warszawa 1916-1921*, Warszawa 1921, s. 37; *Komitet Obywatelski Miasta Warszawy. Sprawozdanie sierpień-grudzień 1915*, Warszawa 1917, s. 147-148; *Lista gospodyń i gospodarzy na Zabawie tanecznej*, „Kurjer Warszawski” 1921, nr 5, s. 4; *Jadwiga Stetkiewicz*, [w:] *Wielka Genealogia Minakowskiego*, <https://www.sejm-wielki.pl/b/sw.188865> [dostęp 30.11.2023]; *Edmund Józefat Kurella*, [w:] *Wielka Genealogia Minakowskiego*, <https://www.sejm-wielki.pl/b/sw.188864> [dostęp 30.11.2023].

¹⁰⁹ Możliwe, że była to Eliza Malinowska, działająca w tym czasie w Chrześcijańskim Towarzystwie Ochrony Kobiet w Warszawie. Zob. *Podwieczorek*, „Kurjer Warszawski” 1921, nr 22, s. 6.

¹¹⁰ W oryginale błędnie: Rodzicka, Jadwiga Radzicka, prawdopodobnie żona Mieczysława Radzickiego (należał do Związku Kaniowczyków Okręgu Warszawskiego), była wyróżniającą się działaczką warszawskiego oddziału Komitetu Opieki nad Żołnierzami. Według Lucjana Beldowskiego: „pośród pracujących dla pułku najwięcej zasług położyła obywatelka miasta Warszawy, pani Jadwiga Radzicka. Ona to przez cały czas wojny niezmordowanie zaopatrywała żołnierza w najniezbędniejsze przedmioty codziennego użytku, bieliznę oraz produkty żywnościowe. Po wojnie zaś najgorliwiej zajęła się sprawą ufundowania chorągwi i była duszą współdziałających komitetów”. Za: L. Beldowski, *Zarys historii wojennej...*, s. 27. Zob. też: *Lista gospodyń i gospodarzy na Zabawie tanecznej*, „Kurjer Warszawski” 1921, nr 5, s. 4; *Okręg Warszawski*, „Naród i Wojsko” 1939, nr 6, s. 14.

¹¹¹ Kazimierz Mystkowski (1871-1935) był przemysłowcem, założycielem Parowej Fabryki Pierników i Biskoptów w Kaliszu i posłem na Sejm Ustawodawczy. Pracował w sejmowej Komisji

jańskich, które ofiarowało płytę srebrną z następującym napisem: „Przez Wasz hart, wolę i męstwo powstał Cud Wisły – Zwycięstwo! 29-mu bohaterskiemu Pułkowi S[trzelców] K[aniowskich] ku wiecznej chwale Ojczyzny składa Stowarz[yszenie] Rzem[ieślników] Chrześc[ijańskich] pw. Św. Józefa w Kaliszu dn. 15.5.1921 r.” Przy przybijaniu gwoździ wypowiedzieli odpowiednie mowy p. [Wincenty] Młynarski¹¹² w imieniu Kalisza i p. [Jadwiga] Radzicka w imieniu Warszawy, która powiedziała jak następuje:

„Spotkało mnie¹¹³ wielkie i niezasłużone szczęście wręczenia sztandaru 29 Pułkowi Strzelców Kaniowskich, który swe bohaterskie walki rozpoczął na polach kaniowskich. Sztandar ten powstał z gorącego życzenia dowódcy pułku ppłk. Kohutnickiego, który tyle zasług dla tego pułku położył. Sztandar ten jest widowym znakiem spójni między armią a społeczeństwem, tej spójni, której gorącym rzecznikiem jesteś, Naczelny Wodzu. Niechże ten sztandar i nadal prowadzi pułk w obronie naszej niepodległości, której wyzwolenie w tak znacznej części zawdzięczamy Tobie, o Wodzu Naczelny”.

Po dokonanej ceremonii przybijania gwoździ do sztandaru Naczelnik Państwa wręczył go pułkowi. Po oddaniu honorów wojskowych sztandarowi, przez zaprezentowanie broni i salwą karabinową, rozpoczęła się dekoracja oficerów i żołnierzy orderami *Virtuti Militari* i Krzyżami Walecznych¹¹⁴ z 29 Pułku Strzelców Kaniowskich i 25 Pułku Ułanów. – Listę nagrodzonych podamy w końcu naszego sprawozdania. Po dokonanej dekoracji przez Naczelnika Państwa, rozpoczęła się defilada garnizonu w porządku następującym: 29 P[ułk] Strzel[ców] Kaniowskich, który zwrócił ogólną uwagę wojskowych swą barwą i wyszkoleniem, 4-ty Dywizjon Artylerii Ciężkiej i 25 Pułk Ułanów, ten ostatni przejechał przed Naczelnikiem Państwa klusem. – w defiladzie przyjęły udział banderia chłopska, z trzema weteranami na czele, i oddział reprezentacyjny Związku Strzeleckiego.

Po ukończonej defiladzie Naczelnik Państwa wrócił do miasta i udał się wraz ze świtą i JE. biskupem Gallem i generalicją do Gimnazjum Państwowego imienia Kościuszki na uroczystość poświęcenia tablicy pamiątkowej uczniów bohaterów tej uczelni, którzy zginęli podczas ofensywy bolszewickiej.

UROCZYSTOŚĆ W GIMNAZJUM IMIENIA KOŚCIUSZKI

Po skończonej defiladzie Naczelnik Państwa udał się z łęgu tynieckiego do gimnazjum państwowego, dawnej Handłówki, gdzie w myśl ustalonego poprzednio programu miało być dokonane odsłonięcie tablicy pamiątkowej ku czci poległych na polu walki uczniów i wychowawców tej szkoły. Na sali gdzie uroczystość miała się odbyć, zgromadzili się już po 12-iej wszyscy uczniowie, którzy latem r[oku] z[eszłego] wstąpili do armii ochotniczej, grono nauczycielskie z dyr[ektorem] p. Bzowskim na czele oraz rodziny poległych. Na krótko przed przybyciem Naczelnika Państwa zjawili się generałowie: [Lucjan] Żeligow-

---

Odbudowy Kraju i Komisji Przemysłowo-Handlowej. W latach 1929-1936 był naczelnikiem Kaliskiej Ochotniczej Straży Pożarnej. Był też członkiem korespondencyjnym Warszawskiego Towarzystwa Cyklistów. Zob. *Lista członków Warsz. Tow. Cyklistów sporządzona d. 1 stycznia 1901 r. (Dodatek nadzwyczajny)*, „Kolarz, Wioślarz i Łyżwiarz” 1901, nr 4, s. 13; E. Andrysiak, K. Walczak, *Kaliska Ochotnicza Straż Pożarna...*, s. 196; P. Majewski, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939. Słownik biograficzny*, T. IV: *M-P*, red. G. Mazur, Warszawa 2009, s. 213; M. Szczepaniak, G. Waliś, *Niepodległa...*, s. 75.

¹¹² Wincenty Młynarski (1870-1932) był prezesem sądu w Kaliszu i działaczem społecznym. Szerzej: E. Andrysiak, *Młynarski Wincenty (1870-1932)*, <http://www.infokalisz.internetdsl.pl/biograf/mlynarsk.htm> [dostęp 20.11.2023].

¹¹³ W oryginale: mię.

¹¹⁴ W oryginale: waleczności.

ski, Rozwadowski, Rządkowski, Raszewski, lekarz przyboczny Naczelnika Państwa, płk Piestrzyński, adiutanci z płk. Wieniawą-Długoszewskim na czele, biskup połowy, ks. Gall, w otoczeniu dwóch kapelanów wojskowych, prezydent st. m. Warszawy, Drzewiecki, prezes Młynarski, prezes Radwan, wiceprezydent [Mieczysław] Szarras¹¹⁵, b. prezydent Michalski i inni. Po pierwszej przybył p. Naczelnik Państwa w towarzystwie wojewody łódzkiego, p. Kamińskiego. Grono nauczycielskie powitało Naczelnika u wejścia do szkoły. Naczelnik Państwa przeszedł wśród stojącej na baczność młodzieży, po czym usiadł w pobliżu zasłoniętej tablicy, wmurowanej w ścianę sali szkolnej. Dyr. Bzowski w krótkiej nacechowanej serdecznością przemowie powitał p. Naczelnika Państwa, po czym uczeń VIII klasy, Janusz Korejwo¹¹⁶, w dłuższym przemówieniu wyraził uczucia młodzieży w stosunku do Naczelnika Państwa, zapewniał, iż młodzież pod wodzą ukochanego Naczelnika zawsze gotowa walczyć w obronie zagrożonej Niepodległości, oraz ślubował, że młodzież biorąc przykład z pełnego trudu i poświęceń życia Naczelnika, będzie starała się wyrosnąć na pożytecznych obywateli kraju. Przemówienie swe p. Korejwo zakończył wzniesieniem okrzyku na cześć Naczelnika Państwa; okrzyk ten z wielkim zapalem podjęła zgromadzona publiczność i młodzież i trzykrotnie go powtórzyła. Tymczasem p. Korejwo usunął zasłonę z tablicy. Ks. biskup Gall dokonał poświęcenia tablicy, po czym krótko przemówił, wskazując na chlubnie przez młodzież spełniony obowiązek wobec Ojczyzny. Naczelnik Państwa wstał, podszedł do tablicy, odczytał to, co na niej wyryto, a mianowicie:

A jeśli komu droga do nieba –

Tym, co służą Ojczyźnie.

(J. Kochanowski).

Życie dla Polski w ofierze złożyli:

Stroiwas Antoni¹¹⁷, Komza Jan¹¹⁸,

¹¹⁵ Mieczysław Szarras (1881-1952) był pisarzem dykcji szczegółowej Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Od 1919 r. zasiadał w Radzie Miasta i w jej Prezydium, gdzie był sekretarzem. 31.03.1921 r. został wybrany na wiceprezydenta miasta Kalisza. Od lutego 1924 r. do maja 1934 r. był prezydentem miasta Kalisza. Zob. *Wybory prezydenta i wice-prezydenta miasta*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 53, s. 2; T. Chlebba, J.A. Splitt, *Kalisz między wojnami...*, s. 13; W. Kościelniak, *Leksykon kaliski*, Kalisz 2008, s. 236-237; J.A. Splitt, *Szarras Mieczysław*, [w:] *Szkoła kaliska. I Liceum...*, s. 179-181.

¹¹⁶ Janusz Korejwo (1898-1968), syn Bronisława Jana Korejwo (1873-1926). J. Prosińska-Giersz, *Ze wspomnień mojej Matki, Haliny z Korejwów Prosińskiej*, <http://www.archiwum.biblioteka.opatowek.pl/opatowianie/bronislaw-korejwo.html> [dostęp 20.11.2023]; J. Miluška-Stasiak, *Biogram* [Bronisława Jana Korejwo], <http://www.archiwum.biblioteka.opatowek.pl/opatowianie/bronislaw-korejwo.html> [dostęp 20.11.2023].

¹¹⁷ Antoni Stroiwas (1893-1914) był kapralem w 1 kompanii 1 Pułku Piechoty Legionów Polskich. 24.12.1914 r. poległ pod Łowczówkiem. CAW WBH, KAPiO, Stroiwas Antoni, sygn. VM I.482.104-10662, Wniosek na odznaczenie orderem Virtuti Militari, k. 1-3; W. Dyśko, *Uczniowie i wychowankowie Szkoły w walce o niepodległość 1914-1921*, http://2lo.kalisz.pl/joomla/index.php/en/?option=com_content&view=article&id=154:konkurs-matematyczny-meridian&catid=55:konkursyolimpiady&Itemid=80 [dostęp 20.11.2023].

¹¹⁸ Jan Komza był ochotnikiem 18 Pułku Artylerii Ciężkiej. 17.08.1920 r. poległ pod Ćwiklinem. W. Dyśko, *Uczniowie...*, [dostęp 20.11.2023].

Stachlewski Bronisław¹¹⁹,   Łukowski Tadeusz¹²⁰,
Żarski Wincenty¹²¹   Witczak Stanisław¹²²,
Lizak Antoni¹²³,   Sadowski Zygmunt¹²⁴,
Rokossowski Stanisław¹²⁵,   Krzyżanowski Wiktor¹²⁶.
Cześć Ich pamięci.

Koledzy

Kalisz, w maju 1921 roku.

Naczelnik Państwa podszedł do rodzin poległych i uściskiem ręki wyraził im swe współczucie. Ks. [Zenon] Kalinowski, prefekt szkoły, zwrócił uwagę p. Naczelnika na włościanina Witczaka¹²⁷ z Tykadłowa, który miał sześciu synów na wojnie, a z nich 3 zginęło. Następnie Naczelnik Państwa usiadł, a prezydent st. m. Warszawy, Drzewiecki przemówił, wyrażając rodzicom poległych współczucie. Cała uroczystość wywarła na obecnych silne wrażenie, a Naczelnik Państwa podszedł do p. Korejwy, podał mu rękę i pocałował w czoło. Że Naczelnik Państwa był istotnie wzruszony, widać choćby z tego, że w przemówieniu na bankiecie wspominał o „wzruszającej uroczystości w szkole”.

Dodać należy, iż na tablicy nazwiska poległych umieszczono w porządku chronologicznym ich śmierci oraz, że o sześciu zaginionych uczniach nie ma jeszcze dotychczas żadnych wiadomości, prawdopodobnie też polegli.

PRZYJĘCIE DLA ŻOŁNIERZY

Z gimnazjum imienia Tadeusza Kościuszki Naczelnik Państwa Aleją Józefiny [od 1934 r. al. Aleksandry Piłsudskiej, a obecnie al. Wolności] udał się do parku miejskiego i wysiadł około teatru, skąd udał się piechotą w głąb Starego Parku, gdzie obok

¹¹⁹ Bronisław Stachlewski (1893-1915) po ukończeniu kaliskiej Szkoły Handlowej rozpoczął studia na Politechnice w Verviers w Belgii. Wstąpił do Związku Strzeleckiego. W 1914 r. wyruszył z Oleandrów jako żołnierz 4 plutonu I Kompanii Kadrowej. Później został dowódcą plutonu w 1 Pułku Piechoty Legionów Polskich. W maju 1915 r. poległ podczas kontrataku rosyjskiego pod Kozinkiem (bitwa pod Konarami). CAW WBH, KAPiO, Stachlewski Bronisław, sygn. VM I.482.72-6661, Wniosek na odznaczenie orderem Virtuti Militari z dnia 30.03.1922 r., k. 1-3; W. Dyśko, *Uczniowie...*, [dostęp 20.11.2023].

¹²⁰ Tadeusz Łukowski był starszym szwoleżerem 201 Pułku Szwoleżerów. 6.10.1920 r. poległ pod Młynami. W. Dyśko, *Uczniowie...*, [dostęp 20.11.2023].

¹²¹ Wincenty Żarski (1901-1915) cztery klasy gimnazjum ukończył w Kaliszu. W roku szkolnym 1914/1915 uczęszczał do Szkoły Kupiectwa Łódzkiego. 5.08.1915 r. w Łodzi wstąpił do Legionów. Był kapralem w 6 Pułku Piechoty Legionów Polskich. Poległ 25.10.1915 r. pod Kuklą. CAW WBH, KAPiO, Żarski Wincenty, sygn. VM I.482.72-7455, Wniosek na odznaczenie orderem Virtuti Militari z dnia 23.06.1933 r., k. 1-4; S. Przygodzki, *Szkoła Handlowa 1906-1917*, [w:] *Dzieje szkolnictwa handlowego i ekonomicznego w Kaliszu 1873-2023*, red. E. Andrysiak, Kalisz 2023, s. 123.

¹²² Stanisław Witczak był ochotnikiem 6 kompanii 201 Pułku Piechoty. 14.09.1920 r. zmarł z ran odniesionych podczas bitwy warszawskiej. W. Dyśko, *Uczniowie...*, [dostęp 20.11.2023].

¹²³ Antoni Lizak był ochotnikiem, kapralem 2 Pułku Ułanów. Zginął 6.08.1920 r. pod Sokołowem. W. Dyśko, *Uczniowie...*, [dostęp 20.11.2023].

¹²⁴ Zygmunt Sadowski był ochotnikiem Kompanii Szturmowej 18 Pułku Artylerii Ciężkiej. 30.08.1920 r. zmarł z ran odniesionych podczas bitwy warszawskiej. W. Dyśko, *Uczniowie...*, [dostęp 20.11.2023].

¹²⁵ Stanisław Rokossowski był szwoleżerem 201 Pułku Szwoleżerów. 17.08.1920 r. zginął pod Ćwiklem. W. Dyśko, *Uczniowie...*, [dostęp 20.11.2023].

¹²⁶ Wiktor Krzyżanowski był kapralem w 1 Syberyjskim Pułku Piechoty. 14.08.1920 r. poległ pod Borkowem. W. Dyśko, *Uczniowie...*, [dostęp 20.11.2023].

¹²⁷ Nie ustalono.

zakładu hydropatycznego uszykowane były 4 olbrzymie stoły dla 4-ch batalionów 29 Pułku Strzel[ców] Kan[iowskich] – Naczelnik Państwa przybył w chwili, gdy oddziały powróciły z defilady i żołnierze ustawivszy broń w kozły, zasiadali do stołów. Rolę gospodyń z panią Radwanową na czele pełniły pp. Zakrzewska, Poradowska¹²⁸, Szeleścińska¹²⁹ i kapitanowa Kalicka¹³⁰, gospodarzem był p. Spirydowicz, karty pamiątkowe z portretem Naczelnika Państwa i z widokami spalonego Kalisza rozdawały panny: J. Radajewska¹³¹, J. Wyganowska¹³², A. Stadnicka¹³³, i M. i W. Kindlerówny¹³⁴. Oprócz żołnierzy karty otrzymali Naczelnik Państwa oraz wszyscy dostojni goście. Gdy żołnierze zasiedli do stołów, do Marszałka podeszła delegacja oficerów pułku z gen. Żeligowskim i dowódcą dywizji płk. Małachowskim na czele, która złożyła mu dwie petycje: generał Żeligowski prosił o przyjęcie odznaki 4-ej dywizji, płk Małachowski zaś o nadanie 29 Pułkowi Strzel[ców] Kan[iowskich] na wieczną rzeczy pamiątkę tytułu „Imienia Majora [Stefana] Waltera”¹³⁵. Prośby te zostały przez Naczelnika Państwa nadzwyczaj żartobliwie przyjęte, z zastrzeżeniem, że w sprawie nazwy pułku należy dowódcom dywizji i pułku wnieść odpowiedni pisemny wniosek.

Przy dźwiękach orkiestry 30-go pułku, umyślnie przybyłej ze Skierniewic, rozpoczęło się rozdawanie obiadu, który składał się z kieliszka wódki, rosółu z ryżem i sztuką mięsa, gulaszu, kompotu, placka i 1 litra piwa na każdego żołnierza, który dostał oprócz tego 10 papierosów.

Naczelnik Państwa wraz z wojewodą Kamińskim obchodził stoły, rozmawiał z żołnierzami, co wywołało w półtoratysięcznej rzeszy nastrój niebywały. Po kilkunastominutowym pobycie w parku, Naczelnik państwa udał się piechotą do Sali Rzemieślników na bankiet, wyprawiony na cześć 29 P[ułku] Strzel[ców] Kan[iowskich].

W GMACHU RZEMIEŚLNIKÓW CHRZEŚCIJAŃSKICH

Od ulicy Łaziennej aż do Gmachu Rzemieślników Chrześcijańskich w podwójnym szpalerze ustawili się przedstawiciele tej instytucji oraz wszystkie cechy. U wylotu ulicy Browarnej wystawiono bramę tryumfalną, przy czym z okien domów okolicznych podczas przejścia Naczelnika Państwa sypano kwiaty. W gmachu zaproszony przez Zarząd, Naczelnik Państwa udał się do sali posiedzeń na dole, gdzie w księżde

¹²⁸ Najprawdopodobniej była to Wanda Aleksandra Poradowska z Bienieckich, żona Stanisława Poradowskiego (ur. 1880), działacza społecznego, członka zarządu dozoru technicznego i konserwacji kościołów w Kaliszu, członka Zarządu i dyrektora Miejskiego Towarzystwa Kredytowego w Kaliszu, członka Rady Miejskiej Kalisza. Bez znajomości danych personalnych nie można jednak wykluczyć Emilii Poradowskiej z Dębowskich, wdowy po zmarłym w 1910 r. Józefie Poradowskim, właścicielu dworu w Niedźwiadach pod Kaliszem. M. Mikołajczyk, *Cmentarz Parafialny w Kokaninie. Zarys biograficzno-historyczny*, „Polonia Maior Orientalis” 2017, T. IV, s. 100.

¹²⁹ Nie ustalono.

¹³⁰ Nie ustalono.

¹³¹ Prawdopodobnie córka Tadeusza Radajewskiego.

¹³² Janina Wyganowska, córka notariusza Jana Wyganowskiego. G. Waliś, *Jan Wyganowski 1904-1924*, [w:] *Notariusze...*, s. 49.

¹³³ Nie ustalono.

¹³⁴ Prawdopodobnie córki Jana Kindlera lub Ludwika Kindlera, kaliskich przedsiębiorców i działaczy społecznych.

¹³⁵ Stefan Walter (1891-1920) był majorem piechoty, dowódcą 29 Pułku Strzelców Kaniowskich, który 15.08.1920 r. został ciężko ranny w walkach o wieś Mokre pod Radzyminem. Zmarł 4.10.1920 r. w szpitalu na skutek odniesionych ran. Jest pochowany na cmentarzu wojskowym na Majkowie w Kaliszu. S.p. major St. Walter, „Nowości Ilustrowane” 1924, nr 46, s. 2-3; P. Dymek, *29 Pułk Strzelców...*, s. 5.

pamiątkowej złożył swój podpis, po czym p. [Kazimierz] Masło¹³⁶ miał przemówienie, wyliczając wszystkie sekcje i oddziały stowarzyszenia. Z sali dolnej Naczelnik Państwa udał się do sali górnej, gdzie zasiadło do bankietu około 300 osób. Przy głównym stole, obok Naczelnika Państwa zajęli miejsca: generał broni Rozwadowski i wojewoda łódzki Kamiński. – Szereg toastów rozpoczął prezes Kaliskiej Rady Miejskiej, pastor Edward Wende, mowę o niezwykle pięknej formie i głębokiej myśli.

MOWA PREZESA KALISKIEJ RADY MIEJSKIEJ

„Panie Naczelniku! Niech mi wolno będzie w imieniu mieszkańców Kalisza i ziemi kaliskiej powiedzieć słów kilka – najserdeczniejszego powitania i najgłębszego hołdu, jaki złożyć pragniemy pierwszemu Naczelnikowi wskrzeszonej Ojczyzny. Dzień, w którym mamy zaszczyt i szczęście witać tak dostojnego gościa, jest dla nas wielkim uroczystym świętem. Gdyby chcieć znaleźć w historii naszego miasta dzień również radosny, trzeba by sięgnąć w odległą przeszłość. Kroniki zanotowały, że były niegdyś takie dni, kiedy pod wolnym niebem Polski naród witał przedstawicieli najwyższej w kraju władzy. Ale w pamięci naszej wspomnienie tych dni dawno zatarło się i zgasło. Odwykliśmy od takich obchodów. To też z całym entuzjazmem ludzi, którym dane jest widzieć to, od czego pokolenia odwykli, ale o czym nie przestały marzyć i za czym nie przestały tęsknić, witamy Cię dostojny Gościu i radujemy całym sercem, że dane nam było takich czasów doczekać się i takie chwile przeżywać. Mieszkańcy Kalisza, tak srodze nawiedzonego przez losy wojny, którzy podjąć musieli ciężki trud odbudowy zburzonego miasta, witają w Tobie męża, któremu Opatrzność powierzyła daleko cięższy trud – odbudowanie kraju. Nie tylko setek zburzonych miast i wsi, ale odbudowę Polski. Historia oceni należycie tę iście herkulesową pracę, jaką podjąłeś z całym poświęceniem i zaparciem się siebie w warunkach nad wszelki wyraz ciężkich. Historia to należycie oceni, a poezja ozłoci. Ale my, którzy z bliska patrzeć mogliśmy na Twoje czyny i trudy, wiemy, żeś Ty Polskę budował wtedy już, gdy jej na karcie Europy jeszcze nie było, żeś ją wtedy budował w sercach naszych, wierząc niezłomnie w to, czego nie było i wznecając święty ogień tej wiary słowem i czynem w sercach tysięcy i milionów. Tego nigdy Ci, wielki Synu tej Ziemi, nie zapomnimy! Składając Ci dziś, dostojny Gościu, cześć i hołd za Twoją wiarę i za Twoje czyny wnosimy kielich i wołamy: pierwszy Naczelnik i Marszałek zmartwychwstałej Ojczyzny, Wielki Odbudowca Polski, Józef Piłsudski niech żyje!”

Z kolei zabrał głos prezes Sądu Młynarski, który skreślił dzieje 29 Pułku Strzelców Kaniowskich i wniósł toast na cześć tego pułku. Generał Rządkowski wniósł toast na cześć Naczelnika Państwa w imieniu wojska. Entuzjastycznie przyjęte zostało przemówienie generała Mercier, wypowiedziane w języku francuskim. Ostatni przed Naczelnikiem Państwa przemawiali na cześć Kalisza prezydent m[iasta] Warszawy, Drzewiecki i płk Kohutnicki na cześć Naczelnego Wodza. Toast ten obecni przyjęli trzykrotnym okrzykiem „Cześć”.

Naczelnik Państwa w swym przemówieniu przede wszystkim podkreślił, że dziwnym może się wydać, iż ile razy przejeżdża przez Kalisz, zawsze doznaje silnych wzruszeń. Powodem tego jest przede wszystkim, iż miasto zostało pierwsze podczas wojny wszechświatowej zniszczone i obrócone w gruzy brutalną pięścią barbarzyńców niemieckich, którzy

¹³⁶ Kazimierz Masło był członkiem zarządu Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijańskich w Kaliszu, właścicielem cukierni przy Głównym Rynku, *Ze Stow. Rzem. Chrześcijańskich*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 62, s. 2; *Kalisz*, [w:] *Księga adresowa Królestwa Polskiego na rok 1910*, Warszawa 1910, s. 3; *Kalendarz kaliski na rok 1914*, Kalisz 1913, s. 134.

w ten sposób chcieli terrorem wyrzucić presję na ludność kraju, jaki mieli plan zagarnąć. Dalej przed wojną było to miasto pograniczne, dziś zaś znajduje się prawie w sercu kraju. Każdy, kto przezeń przejeżdża, musi odczuć różnicę między obecnym i dawnym przejazdem: na dworcu nie ma już „syzczyków”¹³⁷ rosyjskich, którzy polowali na przejezdnych, szukając w każdym rewolucjonisty i stosowali do podróżnych środki brutalne.

Serdeczny stosunek, jaki nawiązał się pomiędzy 29-ym Pułkiem Strzelców Kaniowskich i odbudowującym się Kaliszem, tłumaczy się przede wszystkim tym, że są to dzieci ziemi kaliskiej, a następnie, że jak Kalisz zrujnowany i zniszczony wkłada wszystkie swe siły i środki, aby miasto przywrócić do dawnej świetności, tak i żołnierze 29 Pułku, te dzieci kaliskie, które dwa lata temu bosy i prawie bez broni poszły bronić granic swej Ojczyzny, początkowo rozbici i poniósłszy ciężkie straty, wrócili dziś jako zwycięski oddział armii i wykazali dziś na defiladzie taką sprawność i gotowość bojową, że 29 Pułk Strzelców Kan[iowskich] nie tylko stoi na pierwszym miejscu wśród armii polskiej, ale winien być wyróżniony wśród pułków całego świata. Podnieść zatem należy umiłowanie żołnierza przez obywateli m[iasta] Kalisza i ziemi kaliskiej, wyrażające się w ciągłej trosce o dobro tegoż żołnierza, obrońcy Ojczyzny, nie tylko w chwili groźnej wojny, ale i podczas pokoju. A przecież ten żołnierz jest dziś najbiedniejszy i potrzebuje stałej opieki. Taka łączność między żołnierzami i społeczeństwem winna być przykładem dla wszystkich. „Silne wzruszenie ogarnęło mną, powiedział Naczelnik Państwa, gdy byłem na wzniosłej uroczystości poświęcenia tablicy poległych uczniów w szkole i dziękowałem rodzicom za największą ofiarę, jaką człowiek ponieść musi, z ich dzieci, których bohaterstwu odda należną pochwałę historia”. Przemówienie swe Naczelnik Państwa zakończył okrzykiem: Niech żyje Kalisz, ziemia kaliska i 29 Pułk Strzel[ców] Kaniowskich”. Okrzyk ten z niezwykłym entuzjazmem powtórzony został przez wszystkich obecnych.

Po przemówieniu Naczelnika Państwa, które entuzjastycznie zostało przyjęte przez wszystkich obecnych i krótkiej pogawędzie przy kawie czarnej, Naczelnik Państwa opuścił gmach Rzemieślników Chrześcijańskich i z prowizorycznej przystani na bulwarze Kazimierzowskiej wsiadł do łodzi K[aliskiego] Tow[arzystwa] Wiośl[arskiego], udając się kanałem środkowym Parku na Przystań tegoż Towarzystwa. W następnych łodziach, w ślad za nim, udali się Wojewoda, generałowie, świta itd. Przez całą drogę licznie zebrana publiczność na brzegach witała entuzjastycznie Naczelnika i obrzucała łódź kwiatami. Raport przy wsiadaniu do łodzi złożył sternik Kosmański.

NA PRYZYSTANI WIOŚLARSKIEJ

Gdy łódź, prowadzona przez sternika [Tadeusza] Radajewskiego doплыnęła do starej przystani, rozległ się rozkaz „bacność, patrz w prawo”. Orkiestra zagrała „Jeszcze Polska nie zginęła”. Naczelnik Państwa wysiadł na pomost i odebrawszy raport od prezesa Towarzystwa Radwana, wszedł na starą przystań, gdzie oglądał fotografię plutonu drużyny syberyjskiej, złożonego z samych wioślarzy i zainteresował się listą 143 druhów, którzy służyli w armii polskiej podczas inwazji bolszewickiej. Tymczasem podjeżdżała reszta łodzi, przy czym Naczelnik Państwa położył swój podpis w księdze jubileuszowej. Po krótkim wypoczynku Naczelnik Państwa po mostku, łączącym obydwie przystanie, przeszedł na nową przystań, gdzie w szeregach w ordynku wojskowym stali wioślarze i w pierwszym szeregu ci, którzy służyli w wojsku, na lewym skrzydle panie i dziatwa. Ogółem około 500 osób. – Gdy Naczelnik Państwa stanął przed szeregami, rozległ się entuzjastyczny okrzyk:

¹³⁷ Donosicieli.

„Cześć, Panie Marszałku”, po którym prezes Radwan, po krótkiej przemowie, prosił Naczelnika Państwa o przyjęcie tytułu członka honorowego Towarzystwa, jako nagrody za trudy i krew, przelewane przez wioślarzy podczas ostatniej wojny. Naczelnik Państwa na przemówienie to odpowiedział: „Dziękuję panom”, po czym otrzymał z rąk prezesa dyplom na członka honorowego, wśród entuzjastycznych okrzyków i dźwięków orkiestry udał się na boisko w Nowym Parku, gdzie odbywała się zabawa ludowa.

Przed odejściem z Przystani prezes Radwan przedstawił naczelnikowi Państwa druha Kowalskiego¹³⁸, sierżanta Brygady Syberyjskiej, ciężko rannego pod Borkowem. Marszałek uściśnął rękę dzielnemu wojakowi i serdecznie podziękował za spełnienie obowiązku względem Ojczyzny.

NA ZABAWIE LUDOWEJ

O godz. 5-ej po południu rozpoczęła się zabawa ludowa dla żołnierzy, której przez pół godziny przyglądał się Naczelnik Państwa ze specjalnie zbudowanego namiotu. – Oprócz loterii fantowej, sali do tańca, program zabawy składał się z rozmaitych wyścigów o nagrody, jak szturmowego, pocztowego, dalej tłuczenia garnków itd. Nagrody otrzymali następujący żołnierze: 1) w biegu szturmowym (400 m) sierż. Luter, kapral Konczorowski i strzelec Ciura Władysław; 2) w rzucaniu garnków ręcznych: strzel[ec] Piotrowicz Bronisław; 3) w biegu pocztowym (400 m) kapral Koczorowski, kapral Winnicki, strzel[ec] Chacvos i strzel[ec] Ciura; [4]w chodzie 3-kilometrowym: plutonowy Jankowski Adam, strzel[ec] Jurczyk Józef i st[arszy] strzel[ec] Sołtysiak Franciszek. Z placu zabawy ludowej, po zwiedzeniu parku, Naczelnik Państwa udał się do Starostwa, gdzie udzielił audiencji delegacjom i poszczególnym osobom.

AUDIENCJE

Po powrocie po spacerze po parku kaliskim Naczelnik Państwa, po przyjęciu w Starostwie generała broni Józefa Hallera¹³⁹ udał się z wojewodą i adiutantami do wielkiej sali recepcyjnej, gdzie oczekiwały na niego delegacje i osoby, które uzyskały audiencje.

Niezwykły nastrój zapanował wśród obecnych: w sali, gdzie satrapowie rosyjscy przyjmowali swych sojuszników: cesarza Austrii i króla Prus, gdzie zaprzysiężoną została wieczna zgoda między rozbiorcami i zupełna zagłada Polski, gdzie składano czołobitność niewolników gubernatorom moskiewskim, gdzie krwiożerczy [Mikołaj] Kaznakow¹⁴⁰ przyjmował tylko tych, których przedtem poddawano rewizji osobistej, w sali, którą dekorowały dawniej inicjały Aleksandra I-go i Mikołaja.

¹³⁸ Nie ustalono.

¹³⁹ Józef Haller (1873-1960) był generałem broni. W 1914 r. organizował Legion Wschodni, a później dowodził 3 Pułkiem Legionów. Od 1916 r. był dowódcą II Brygady Legionów Polskich. W 1917 r., podczas kryzysu przysięgowego, złożył przysięgę na wierność cesarzowi niemieckiemu Wilhelmowi II. W 1918 r. w proteście przeciwko postanowieniom traktatu brzeskiego przebił się przez front austriacko-rosyjski i połączył z polskimi formacjami działającymi na Ukrainie. Został dowódcą II Korpusu Polskiego, na czele którego walczył z Niemcami pod Kaniowem. Po przegranej bitwie przedostał się do Moskwy, a później przez Murmańsk do Francji, gdzie stanął na czele Armii Błękitnej. W 1919 r. wraz z Armią Błękitną powrócił do Polski i brał udział w wojnie z Ukraińcami, a później w wojnie polsko-sowieckiej. W 1920 r. został Generalnym Inspektorem Armii Ochotniczej, a później Generalnym Inspektorem Artylerii. W latach 1920-1923 przewodniczył Związkowi Harcerstwa Polskiego (w 1921 r. wizytował ZHP w Kaliszu). A. Wojtaszak *Generalicja Wojska Polskiego...*, s. 447-449.

¹⁴⁰ Mikołaj Kaznakow (1856-1929) był generał-gubernatorem kaliskim w czasie rewolucji 1905-1907 i zasłynął z działalności antypolskiej i wprowadzonymi represjami wobec strajkujących. Szerzej: W. Puś, *Ruch rewolucyjny*, [w:] *Dzieje Kalisza...*, s. 360, 374, 375, 377; Kazнаков Николай Николаевич, <http://pkk.memo.ru/page%202/KNIGA/Ka.html> [dostęp 29.11.2023].

Z delegacji wymienić należy: delegację w sprawie województwa kaliskiego i delegację wójtów i urzędników starostwa. W sprawie województwa kaliskiego wystąpili starostowie: kaliski – Rembowski, koniński – [Jan] Augustowski¹⁴¹ i turecki – [Aleksander] Dzierżawski¹⁴² oraz przedstawiciel Kaliskiej Rady Miejskiej J[ózef] Radwan. Ten ostatni przedstawił swój memoriał oraz mapę projektowanego województwa, opracowaną na zasadzie wskrzeszenia województwa z roku 1765. Naczelnik Państwa uważnie wysłuchał wyjaśnień p[ana] Radwana i obiecał poprzeć tę sprawę, mającą na celu zjednoczenie dwóch dzielnic, rozdzielonych przez zaborców w r. 1815-go.

W imieniu delegacji włościańskich jeden z wójtów przedstawił Naczelnikowi Państwa pytanie: kiedy wprowadzony zostanie wolny handel ziemiopłodami? Marszałek interpellantowi odpowiedział: „owszem, w tej chwili panu odpowiem, jak mnie pan odpowie dlaczego, gdy na całym świecie zboże na przednówku drożeje, to u nas cena na nie jest o wiele tańsza niż zaraz po żniwach?” Pytanie to pozostało bez odpowiedzi.

W imieniu urzędników starostwa przemawiał zastępca starosty p[an] Barnat. – Po skończonej audiencji Naczelnik Państwa udał się do mieszkania starosty Rembowskiego, gdzie odbyło się przyjęcie na dwadzieścia kilka osób, na którym znajdowali się JE. ks. biskup Gall, generałowie Rządkowski, Żeligowski, Haller i Olszewski ze swiątą, swiata Naczelnika Państwa oraz prezydenci Warszawy Drzewiecki i Kalisza Koszutski. O godz. 11-jej wieczorem Naczelnik Państwa udał się na raut.

RAUT W KASYNIE OFICERSKIM 20 P[ULKU] STRZEL[CÓW] KANIOWSKICH

Już od godz. 9-jej wieczorem w prześlicznie udekorowanych dwóch salach kasyna oficerskiego 29 P[ulku] S[trzelców] K[aniowskich] zaczęli się zbierać zaproszeni goście, których liczba wyniosła około 600 osób. Wśród nich widzieliśmy ziemian okolicznych z rodzinami, przedstawiciele władz administracyjnych i komunalnych, przedstawiciele stowarzyszeń i korporacji kaliskich, wreszcie gości przyjezdnych i korpus oficerski garnizonu kaliskiego.

O przybyciu Naczelnika Państwa do kasyna obwieściły miastu rakiety świetlne, które pięknymi ogniami oświetlały całe miasto. Gdy Naczelnik wszedł na salę, orkiestra zagrała hymn narodowy, po czym ppłk Kohutnicki przeprowadził Marszałka przez szpaler

¹⁴¹ Jan Augustowski urodził się we wsi Ułany w powiecie tureckim, ukończył Wyższą Szkołę Rzemieślniczą w Łodzi. W latach 1902-1909 studiował na Wydziale Budowy Maszyn Politechniki Łwowskiej, uzyskując stopień inżyniera mechanika. Po studiach praktykował w fabrykach i pracował jako asystent na Politechnice Łwowskiej. W 1912 r. przeniósł się do Warszawy. 11.11.1918 r. otrzymał nominację na pomocnika Komisarza Rządu Polskiego na Obwód Łódzki. W kwietniu 1919 r. przeniesiono go na stanowisko Komisarza Rządu Polskiego na Powiat Koniński. W grudniu tego roku zatwierdzono go na stanowisku starosty konińskiego. W 1920 r. stał na czele Obywatelskiego Komitetu Obrony Państwa na Powiat Koniński. W 1924 r. wszedł w skład Zarządu Wojewódzkiego Głównego Związku Straży Pożarnych Rzeczypospolitej. Nie poparł Józefa Piłsudskiego podczas przewrotu majowego. Z dniem 8.02.1927 r. decyzją Rady Ministrów został przeniesiony w stan nieczynny. Inż. Jan Augustowski, „Głos Koniński” 1927, nr 8, s. 3-4; „Spis członków Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie według stanu z dnia 31 grudnia 1911, [w:] XXXV Sprawozdanie Wydziału Głównego Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie za rok administracyjny 1911, Lwów 1912; „Mianowania i zwolnienia, „Przegląd Wieczorny” 1927, nr 7, s. 1; P. Gołdyn, *Ochotnicze straże pożarne powiatu konińskiego w latach 1921-1939. Studium historyczne na podstawie „Głosu Konińskiego”*, Kalisz 2021, s. 51; W. Jarno, *Zaciąg do armii ochotniczej w Okręgu Generalnym Wojska Polskiego nr IV Łódź latem 1920 roku*, „Roczniki Humanistyczne” 2020, t. LXVIII, z. 2, s. 174.

¹⁴² Aleksander Dzierżawski (1890-1944) od 1920 r. był starostą powiatu tureckiego, a w latach 1922-1935 posłem na Sejm RP. W Turku był jednym z liderów narodowej demokracji. Szerzej: M. Smogorzewska, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939. Słownik biograficzny*, t. I: A-D, red. A.K. Kunert, Warszawa 1999, s. 456-457; B. Szczepański, B. Grzelka, *W okresie zaborów i walk o niepodległość...*, s. 171, 182, 195.

publiczności odświętnie ubranej do szeregu foteli na środku sali, po czym przedstawił mu wszystkie gospodynie rautu. Gdy Naczelnik Państwa zajął miejsce w środku, po jednej stronie posadzono panią radczynię Łaszczyńską ze Sulisławic, jako przedstawicielkę ziemiaństwa, po drugiej panią Radwanową, jako delegatkę m[ia]sta Kalisza. Po zajęciu miejsc rozpoczął się koncert, w którym przyjęli udział: orkiestra 29 Pułku Strzel[ców] Kan[iowskich], panna Wilkomirska¹⁴³ (fortepian) oraz pani Przedpeńska¹⁴⁴ i p[an] Wiktor Grąbczewski¹⁴⁵ (śpiew). Pani Przedpeńska i p[an] Grąbczewski odbierali zasłużone oklaski za wykonanie arii z *Madame Butterfly* i *Benvenuto Cellini*, które wyszły w interpretacji artystów nadzwyczaj dodatnio. Po koncercie Naczelnik Państwa udał się do sali jadalnej na krótką przekąskę, po której o godz. 12½ w nocy opuścił wśród huk i blasku rakiet na dworzec, odprowadzony przez szwadron ułanów.

ODJAZD

O godz. 12 m[inut] 45 w nocy Naczelnik Państwa w asystencji generała Olszewskiego, prezydenta Drzewieckiego i świty przybył na dworzec kolejowy, na którym znajdowali się już wojewoda Kamiński, starosta Rembowski, prezydent Koszutski i czł[onek] Komitetu: J. Radwan, ze strony władz wojskowych pułk[ownicy]: Małachowski i Sikorski, ppłk Kohutnicki oraz warta honorowa 29 P[ułku] Strzel[ców] Kaniowskich.

Po przejściu przed frontem wart honorowej Naczelnik Państwa pożegnał obecnych i szybko wszedłszy do pociągu, wydał rozkaz ruszenia. Wolno wyruszył ku Warszawie pociąg, wiozący Najwyższego Dygnitarza w Polsce, który stał w oknie wagonu i oddawał honory wojskowe.

Tak się zakończył dzień historyczny w Kaliszu.

LISTA OFICERÓW I ŻOŁNIERZY UDEKOROWANYCH ORDERAMI VIRTUTI I KRZYŻEM WALECZNYCH

Na uroczystości w dniu 15 maja 1921 r.: [nadano] *Virtuti Militari*:

Z 4-go DAC ogniomistrz Rogowski¹⁴⁶.

¹⁴³ Maria Wilkomirska (1904-1995) była pianistką i nauczycielką gry na fortepianie. Początkowo kształciła się w Moskwie. W 1919 r. jej rodzina przedostała się do Polski. W latach 1920-1922 studiowała u prof. Józefa Turczyńskiego. Jej ojciec, Alfred w latach 1920-1926 był dyrektorem szkoły muzycznej przy Towarzystwie Muzycznym w Kaliszu. W 1923 r. Wilkomirska rozpoczęła tam pracę jako nauczycielka. E. Kłysz, *Wilkomirska Maria*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. III..., s. 441-442; B. Celer, *Śladami Wilkomirskich. W poszukiwaniu spuścizny członków muzycznej rodziny – raport z projektu badawczego*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 2022, nr 22, s. 205-230.

¹⁴⁴ Nie ustalono.

¹⁴⁵ Wiktor Grąbczewski (1863-1924) polski śpiewak operowy, wcześniej koncertował Covent Garden w Londynie, Chicago, Filadelfii, Bostonie i Metropolitan Opera w Nowym Jorku. Szerzej: *Wiktor Grąbczewski*, [w:] *Encyklopedia Teatru Polskiego*, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/77010/> [dostęp 29.11.2023], W. Hordyński, *Grąbczewski Wiktor*, [w:] *PSB*, t. VIII, red. K. Lepszy, Wrocław-Kraków-Warszawa 1959-1969, s. 560.

¹⁴⁶ Prawdopodobnie był to ogniomistrz Józef Rogowski, zob. G. Łukomski, B. Polak, A. Suchcitz, *Kawalerowie Virtuti Militari 1792-1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863-1864, 1914-1945*, Koszalin 1997, s. 276. W CAW WBH najprawdopodobniej brakuje jego dokumentacji. Znajdują się akta Józefa Rogowskiego, który był kapralem z 1 Pułku Piechoty Legionów. 21.04.1919 r. w czasie walk o Wilno zdobył umocniony i zaciekle broniony budynek. Natomiast artylerzysta o tym nazwisku, kanonier Anastazy Rogowski, którego też odznaczono orderem *Virtuti Militari*, w dniach 26-31.04.1920 r. jako telefonista 18 Pułku Artylerii Polowej wslawił się sprawnym przeprowadzeniem linii telefonicznych pod silnym ostrzałem nieprzyjaciela. CAW WBH, KAPiO, Rogowski Anastazy, sygn. VM I.482.95-9214, Wniosek o odznaczenie orderem *Virtuti Militari*, k. 1-4; tamże,

Z 25 Pułku Ułanów ppłk Stablewski Eremi, rotm[istrz] Mikulicz Radecki Witold, por[ucznicy]: Danowski Jan, Baranowski Wiktor, Bednarski Edward, p[od]por[ucznicy]: Dębiński Piotr i Kühn Jerzy; podch[oraży] Zniński Mieczysław, wachmistrze: Bekasiak Marcin i Pawlak Józef oraz plutonowy Kornaszewski Julian.

Z 29 P[ułku] Strzel[ców] Kan[iowskich] sierżant sztab[owy] Przytuła Franciszek, plut.: Rendalski Józef, Łacisław Wilhelm i Wawrzyniak Adam oraz strzelec Wrzosek Józef.

KRZYŻAMI WALECZNYCH. Z 29 P[ułku] Strzel[ców] Kan[iowskich] kap[itano]wie: Aleksandrowicz Kazimierz, Wilczyński Ludwik, Pawłowski Bolesław, ks. Wesołowski W[ładysław], Sabliński Aleksander, po[rucznicy]: Buncler Kazimierz, Pstrokoński Feliks, Zakrzewski Tadeusz, Jaros Władysław, Krahelski Kazimierz, Staszkiwicz Władysław, Kassian Antoni, Chrzanowski Jan, Ostrowski Mieczysław, ppor.: Kordaszewicz Kazimierz, Wysocki Stanisław, Antonowicz Teodor i Jakubowski Tadeusz; sierż. Liniowy – Ogródowski Mikołaj, kapr.: Hutnik Feliks i Szypkowski Józef; st. strzel. Skiba Antoni oraz strzelcy: Juszczak Andrzej, Adasiak Albin, Kunkiel Arnold i Froskowski Piotr. Oprócz tego poprzednio w 29 P[ułku] Strzel[ców] Kan[iowskich] udekorowani zostali krzyżami *Virtuti Militari*: ś.p. maj[or] Walter Stefan, kap[i]t[an]owie: Aleksandrowicz Kazimierz, Polc Stanisław, Zukowski Franciszek, por[ucznicy]: ś.p. Korzon Józef, ś.p. Zieliński Władysław, Światowiec¹⁴⁷ Jan, Zych Władysław; ppor.: Pstrokoński Stanisław i podch. Chociej Franciszek, sierż.st.: Krówka Franciszek, Jaworski Henryk, Przybylski Bronisław, Pogonowski Stanisław i Kubis Józef; plut[onowi]: Stanisławski Józef, Matczak Józef, st[arsi] strzel[cy]: Nowak Józef i Pietruczek Jerzy; strzel[cy]: Sikora Jan, Trojan Franciszek, Marczak Józef, Lenc Kazimierz, Janiak Michał i Dankowski Jan. Udekorowani Krzyżami Walecznych: kpt. Rogowski Jan, por[ucznicy]: Kosianowski, Demel Kazimierz, Musiałowicz Henryk, Filler Władysław, Czachowicz Jan i Zienkiewicz Mikołaj; ppor.: Skarzyński Stanisław i Blicharski Wojciech; sierż[anci]: Nowak Józef, Wesołowski Józef, Kąpinos Stanisław, Zarębski Waclaw, Ratyński Władysław, Horowski Antoni, Nowakowski Antoni, Gibasiewicz Kazimierz, Magdziarek Stanisław, Bojarski Bolesław, Boncler Józef, Stępniewski Zygmunt, Lewandowski Stanisław, Ganicki Władysław, ś.p. Ganowicz Rafał i Dorywalski Franciszek; pchor. Madejski Edmund; plutonowi: Wojczys Edward, Wawrzyniak Ignacy, Łukaszeński Stanisław, Miłobędzki Marian, Nietopiel Ignacy, Gordolewski Stanisław, Jura Stanisław, Szablewski Stanisław, Jarczewski Jan, Gerliński Edmund, Retelski Piotr, Ismer Waclaw, Witkowski Władysław, Worotyński Piotr; kaprale: Kazmierczak Wincenty, Fryze Oswald, Maciejewski Leon, Dorabialski Józef, Morawski Józef, ś.p. Sobczak Józef, Kasprzycki Andrzej, Pszeniczny Wojciech, Juszczak Wawrzyniec, Drzewicki Antoni, Drzewicki Władysław, Jakubowski Walerian, Glapa Wincenty, Jankowski Adam, Hobroj Antoni, Kubiak Stefan, Łacisław Wilhelm, Radomski Władysław i Niedziałkowski Józef; star. Strzelcy: Łysiak Kazimierz, Sobczak Jan, Hanc Józef, ś.p. Andrusiewicz Stanisław, Pucek Teofil, Mess Otto, Biskupski Czesław, Kowalski Stefan i Bułgajewski Wincenty, Wichrzycki Józef, i Smoleń Karol; strzelcy: Brzeski Paweł, Kit Jan, Dwornik Adam, Jarzębski Michał, Obsada Antoni, Pytlak Adam, Janecki Stefan, Szubert Józef, Telentowski Stefan, Kędzia Stanisław, Szymczak Józef, Nowak Wojciech, Dobrzyński Zygmunt, Jachimiak Stanisław, Dzikowski Ignacy, Gromek Leon, Kurzyński Piotr i Walas Michał. Rogowski Józef, sygn. VM I.482.96-9513, Wniosek o odznaczenie orderem *Virtuti Militari* z dnia 12.03.1921 r., k. 1-4.

¹⁴⁷ Woryginał: Światowiec. G. Łukomski, B. Polak, A. Suchcitz, *Kawalerowie...*, s. 305.

Ogółem w 29 Pułku Strzelców Kaniowskich otrzymało order Virtuti Militari: 10 oficerów i 20 żołnierzy, Krzyże Walecznych 27 oficerów i 87 żołnierzy, czyli, że ogółem udekorowano z tego pułku 37¹⁴⁸ oficerów i 107 żołnierzy, czyli razem 144.

Źródło: [Artykuł redakcyjny], *Pobyty Naczelnika Państwa w Kaliszu*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 89, s. 2-3; [Artykuł redakcyjny], *Pobyty Naczelnika Państwa w Kaliszu (Ciąg dalszy)*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 90, s. 2-3; [Artykuł redakcyjny], *Pobyty Naczelnika Państwa w Kaliszu (Ciąg dalszy)*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 91, s. 2; [Artykuł redakcyjny], *Pobyty Naczelnika Państwa w Kaliszu (Dokończenie)*, „Gazeta Kaliska” 1921, nr 92, s. 2-3.

POBYT NACZELNIKA PAŃSTWA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO W KALISZU W DNIU 15 MAJA 1921 R. W ŚWIETLE PUBLIKACJI „GAZETY KALISKIEJ” – MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

Słowa kluczowe: Kalisz, Józef Piłsudski, Gazeta Kaliska, 29 Pułk Strzelców Kaniowskich, sztandar

Artykuł przedstawia opracowane materiały źródłowe dotyczące wizyty Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego w Kaliszu w dniu 15 maja 1921 r. Są to ogłoszenia i relacje prasowe z „Gazety Kaliskiej”. Są cennym źródłem historycznym, gdyż w szczegółach przedstawiają przebieg wizyty Marszałka, a także przedstawiają osoby zaangażowane w organizację i przebieg uroczystości. Głównym powodem przyjazdu Piłsudskiego było wręczenie sztandaru 29 Pułkowi Strzelców Kaniowskich i odznaczenie żołnierzy. Naczelnik Państwa spotkał się również z władzami Kalisza i lokalnymi działaczami społecznymi, wśród których znaleźli się przedstawiciele życia gospodarczego w mieście i w okolicach. W opracowaniu przybliżono dane biograficzne poszczególnych osób, bardziej lub dotąd już całkiem zapomnianych. Do sporządzenia niektórych notek biograficznych w przypisach wykorzystano materiały archiwalne.

THE STAY OF THE CHIEF OF STATE JÓZEF PIŁSUDSKI IN KALISZ ON 15 MAY 1921 IN THE LIGHT OF TEXTS PUBLISHED BY THE ‘GAZETA KALISKA’ NEWSPAPER – SOURCE MATERIALS

Keywords: Kalisz, Józef Piłsudski, Gazeta Kaliska, 29th Kaniowski Rifle Regiment, banner

This article presents compiled source materials concerning the visit of the Chief of State Józef Piłsudski to Kalisz on 15 May 1921. These are announcements and press reports from the ‘Gazeta Kaliska’ newspaper. They constitute a valuable historical source as they describe in detail the course of the Marshal’s visit and the people involved in organising and conducting the ceremony. The main reason for Piłsudski’s arrival was the presentation of a banner to the 29th Kaniowski Rifle Regiment and the decoration of soldiers. The Chief of State also met with Kalisz authorities and local social activists, including representatives of economic life in the town and its surroundings. The study provides biographical details of specific, more or less forgotten figures. Archival material was used to prepare some of the biographical notes in the footnotes.

Bibliografia

Źródła:

Archiwum Państwowe w Kaliszu,

Księgi ludności stałej, rejestry mieszkańców i księgi kontroli ruchu powiatu kaliskiego
Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce

Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego

Kolekcja Akt Personalnych i Odznaczeniowych

¹⁴⁸ W oryginale błędnie: 27.

Źródła drukowane:

25-lecie Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijan pod wezw. św. Józefa w Kaliszu, Kalisz 1932

Kalendarz kaliski na rok 1914, Kalisz 1913

Komitet Obywatelski Miasta Warszawy. Sprawozdanie sierpień-grudzień 1915, Warszawa 1917

Księga adresowa Królestwa Polskiego na rok 1910, Warszawa 1910

Pamiętnik Komisji Ratowania Dzieci. Warszawa 1916-1921, Warszawa 1921

XXXV Sprawozdanie Wydziału Głównego Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie za rok administracyjny 1911, Lwów 1912

Dzienniki, wspomnienia:

Bliziński W. (2003), *Wspomnienia z mojego życia i pracy*, oprac. G. Waliś, Kalisz

Dąbrowska M. (1998), *Dzienniki 1914-1945*, T. I, wybór, wstęp i przypisy T. Drewnowski, Warszawa

Jałowicki M. (2021), *Na skraju imperium i inne wspomnienia*, Warszawa

Michalski J. (1922), *Wyjaśnienie broszury „Z czasów mojej prezydentury”*, Kalisz

Prasa:

„Dziennik Rozkazów” – 1921

„Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych” – 1923

„Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego” – 1923

„Express Kaliski” – 1926, 1928, 1935

„Gazeta Kaliska” – 1921

„Gazeta Poranna 2 Grosze” – 1921

„Głos Koniński” – 1927

„Goniec Kaliski” – 1924

„Jeździec i Hodowca” – 1939

„Kolarz, Wioślarz i Łyżwiarz” – 1901

„Kurjer Łódzki” – 1921

„Kurjer Warszawski” – 1917, 1921, 1935

„Łódzki Dziennik Wojewódzki” – 1932

„Naród i Wojsko” – 1939

„Nowości Ilustrowane” – 1924

„Przegląd Wieczorny” – 1927

Opracowania:

Andrysiak E. (1998), *Michalski Mieczysław*, [w:] *Szkola kaliska. I Liceum Ogólnokształcące im. Adama Asnyka w Kaliszu. Nauczyciele i wychowankowie*, red. K. Walczak, Kalisz

Andrysiak E., Walczak K. (2015), *Kaliska Ochotnicza Straż Pożarna w latach międzywojennych*, [w:] *Ochotnicza Straż Pożarna w Kaliszu 1864-2014*, red. T. Olejnik, K. Walczak, Kalisz

Banaszek K., Roman W., Sawicki Z. (2000), *Kawalerowie Orderu Virtuti Militari w mogiłach katyńskich*, Warszawa

Bełdowski L. (1928), *Zarys historii wojennej 29-go Pułku Strzelców Kaniowskich*, Warszawa

Borowiak A. (1998), *Motylewski Jan*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, T. I, red. H. Tadeusiewicz, Kalisz

- Ceglarek M. (2021), *Kapelani Wojska Polskiego z okresu wojny polsko-sowieckiej 1919-1921*, Warszawa
- Celer B. (2022), *Śladami Wilkomirskich. W poszukiwaniu spuścizny członków muzycznej rodziny – raport z projektu badawczego*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 22
- Charków. *Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego* (2003), red. J. Tucholski, Warszawa
- Chełkowska M. (1998), *Oppeln-Bronikowski Leon*, [w:] *Ziemiańscy polscy XX wieku. Słownik biograficzny. Część 4*, red. T. Epsztein, Warszawa
- Chlebba T., Splitt J.A. (2013), *Kalisz między wojnami. Opowieść o życiu miasta 1918-1939*, Łódź
- Chodyła Z. (1983), *Radwan Józef Wiktor*, [w:] *Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Warszawa-Poznań
- Cygan W.K. (2006), *Oficerowie Legionów Polskich 1914-1917. Słownik biograficzny*, t. IV, Warszawa
- Czy wiesz kto to jest?* (1938), t. I i II, red. S. Łoza, Warszawa
- Dolat J. (2007), *Michalski Jan*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. III, red. D. Wańka, Kalisz
- Durka J. (2023), *Stefan Zakrzewski (1898-1934) – żołnierz Legionów Polskich i oficer zawodowy Wojska Polskiego*, „Polonia Maior Orientalis”, t. X
- Dymek P. (2013), *29 Pułk Strzelców Kaniowskich*, Pruszków
- Głębińska E. (2017), *Maria Dąbrowska – Stanisław Stempowski. Z listów 1924-1939*, „Pamiętnik Literacki”, nr 4
- Gołdyn P. (2021), *Ochotnicze straże pożarne powiatu konińskiego w latach 1921-1939. Studium historyczne na podstawie „Głosu Konińskiego”*, Kalisz
- Górny P.A. (2014), *Przemysł starszy od miasta*, Ozorków
- Hordyński W. (1959-1969), *Grąbczewski Wiktor*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. VIII, red. K. Lepszy, Wrocław-Kraków-Warszawa
- Janczak J. (1977), *Stosunki ludnościowe*, [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań
- Jarno W. (2009), *Pokojowe dzieje 29 Pułku Strzelców Kaniowskich w Kaliszu w latach 1921-1939*, „Rocznik Kaliski”, t. XXXV
- Jarno W. (2001), *Przygotowania Okręgu Generalnego Łódź do przejścia na organizację pokojową w 1921 r.*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, „Folia Historica” nr 71
- Jarno W. (2004), *Strzelcy Kaniowscy w latach 1919-1939*, Warszawa
- Jarno W. (2020), *Zaciąg do armii ochotniczej w Okręgu Generalnym Wojska Polskiego nr IV Łódź latem 1920 roku*, „Roczniki Humanistyczne”, t. LXVIII, z. 2
- Jaroszewski J. (2023), *Sport szkolny w Kaliszu do 1939 roku*, „Polonia Maior Orientalis”, T. X
- Jaroszewski J. (2023), *Sport w Kaliszu w latach 1918-1939. Zarys problematyki*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe”, t. 6, nr 4
- Jędrzejewicz W., Cisek J. (1998), *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, t. II: 1918-1926, Warszawa
- Kaczorowski W. (1998), *Piastrzyński Eugeniusz*, [w:] *Szkoła kaliska. I Liceum Ogólnokształcące im. Adama Asnyka w Kaliszu. Nauczyciele i wychowankowie*, red. K. Walczak, Kalisz
- Kaliński J. (1999), *Michalski Jan*, [w:] *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki, Z. Landau, W. Roszkowski, P. Stawecki, J. Tomaszewski, Warszawa
- Kępa Z., Prochowicz J. (2020), *Arcybiskup Stanisław Gall. Pierwszy biskup polowy Wojska Polskiego*, Warszawa

- Kiermasz M. (2011), *Rola przypadku w badaniach genealogicznych*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Genealogicznego KALISIA”
- Kłysz E. (2007), *Wilkomirska Maria*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. III, red. D. Wańka, Kalisz
- Kościelniak W. (2008), *Leksykon kaliski*, Kalisz
- Kowalska S. (2012), *Notariat miasta Kalisz w dobie dwudziestolecia międzywojennego (1918-1939)*, Poznań-Kalisz
- Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej* (1994), red. J.M. Majchrowski, Warszawa
- Litwiński R. (2023), *Antoni Kamiński (1878-1944)*, [w:] *Premierzy i ministrowie Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, W. Piasek, Warszawa
- Łukomski G., Polak B., Suchcitz A. (1997), *Kawalerowie Virtuti Militari 1792-1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863-1864, 1914-1945*, Koszalin
- Majchrowski J.M. (1990), *Ulubieniec cesarza. Bolesław Wieniawa-Długoszowski*, Wrocław
- Majewski P. (2009), *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939. Słownik biograficzny*, t. IV: M-P, red. G. Mazur, Warszawa
- Małyżko S. (2000), *Majątki wielkopolskie*, t. VI: Powiat kaliski, Szreniawa
- Małyżko S. (2012), *Zabytkowe cmentarze przy Rogatce w Kaliszu*, Kalisz
- Mazur G. (2012), *Generał Mieczysław Smorawiński. Syn ziemi turkowskiej i kaliskiej*, Turek
- Mierzwa J. (2018), *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, t. I, Łomianki
- Mierzwa J. (2022), *Słownik biograficzny starostów Drugiej Rzeczypospolitej*, t. II, Łomianki
- Mikołajczyk M. (2017), *Cmentarz Parafialny w Kokaninie. Zarys biograficzno-historyczny*, „Polonia Maior Orientalis”, t. IV
- Miluśka-Stasiak J. (2023), *Z dziejów Opatówka od czasów najdawniejszych do 1939 roku*, Kalisz
- Morawski W. (1998), *Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku*, Warszawa
- Piber A. (1975), *Michalski Jan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XX, red. E. Rostrowski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk
- Polak B. (1991), *Kohutnicki Romuald*, [w:] *Kawalerowie Virtuti Militari 1792-1945*, T. 2: (1914-1921), cz. 1, red. B. Polak, Koszalin.
- Polanowski E. (1979), *W dawnym Kaliszu*, Poznań
- Przygodzki S. (2023), *Szkoła Handlowa 1906-1917*, [w:] *Dzieje szkolnictwa handlowego i ekonomicznego w Kaliszu 1873-2023*, red. E. Andrysiak, Kalisz
- Pustuła Z. (1994), *Schlösser Karol Ernest*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXV, red. H. Markiewicz, Warszawa-Kraków
- Puś W. (1977), *Ruch rewolucyjny*, [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań
- Samójło R. (1939-1946), *Drzewiecki Piotr Stanisław (1865-1944)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. V, red. W. Konopczyński, Kraków
- Smogorzewska M. (1999), *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939. Słownik biograficzny*, T. I: A-D, red. A.K. Kunert, Warszawa
- Splitt J.A. (1998), *Szarras Mieczysław*, [w:] *Szkoła kaliska. I Liceum Ogólnokształcące im. Adama Asnyka w Kaliszu. Nauczyciele i wychowankowie*, red. K. Walczak, Kalisz
- Szajdak S. (2005), *Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku*, Warszawa
- Szczepaniak M., Waliś G. (2020), *Niepodległa. Historie z rodzinnych archiwów. Katalog wystawy*, Kalisz
- Szczepański B., Grzelka B. (2002), *W okresie zaborów i walk o niepodległość (1793-1918)*, [w:] *Dzieje Turku*, red. E. Makowski, C. Łuczak, Poznań

- Tabaka A. (2019), *Siostry: Maria Galczyńska (1857-1930) i Emilia Bohowiczowa jako animatorki życia kulturalnego i gospodarczego Kalisza na przełomie XIX i XX stulecia*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, nr 19
- Tomaszewicz A. (2010), *Dobroczynność w guberni kaliskiej 1864-1914*, Łódź
- Walczak K., Andrysiak E., Obała E. (2014), *Józef Radwan (1858-1936). Prawnik, wydawca i działacz społeczny*, Kalisz
- Walczak K. (1998), *Rappak Stanisław*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. I, red. H. Tadeusiewicz, Kalisz
- Walczak K. (2003), *Wende Edward Henryk*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. II, red. D. Wańka, Kalisz
- Waliś G. (2007), *Bzowski Stanisław Gerwazy*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. III, red. D. Wańka, Kalisz
- Waliś G. (2022), *Jan Wyganowski 1904-1924*, [w:] *Notariusze kaliscy w latach 1808-1951*, red. G. Schlender, Kalisz
- Waliś G. (2019), *Kaliska policja i policjanci w okresie II Rzeczypospolitej*, Kalisz
- Waliś G. (2007), *Karśnicki Feliks*, [w:] *Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, t. III, red. D. Wańka, Kalisz
- Waliś G. (2022), *Stanisław Bzowski 1902-1933*, [w:] *Notariusze kaliscy w latach 1808-1951*, red. G. Schlender, Kalisz
- Waliś G. (2022), *Władysław Bohowicz 1897-1914*, [w:] *Notariusze kaliscy w latach 1808-1951*, red. G. Schlender, Kalisz
- Walkusz J. (1999), *Gall Stanisław*, [w:] *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, red. A. Garlicki, Z. Landau, W. Roszkowski, P. Stwecki, J. Tomaszewski, Warszawa
- Wiśniewska M. (2015), *Kobiety w systemie obronnym II Rzeczypospolitej w latach 1918-1939*, Oświęcim
- Wojtaszak A. (2012), *Generalicja Wojska Polskiego 1918-1926*, Warszawa
- Wrotkowski H. (1977), *Szkolnictwo i oświata*, [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań
- Wrotkowski H. (1977), *Wpływ rewolucji w Rosji na postawę kaliszczan*, [w:] *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań

Netografia:

- Androchowicz A., *Pamięci Profesora Antoniego Pstrokońskiego*, <http://www.archiwum.asnyk.kalisz.pl/Pstrokonski/PstrokonskiA.htm> [dostęp 29.11.2023].
- Andrysiak E., *Młynarski Wincenty (1870-1932)*, <http://www.infokalisz.internetdsl.pl/biograf/mlynarsk.htm> [dostęp 20.11.2023].
- Buncler Kazimierz ps. „Mik” [życiorys], maszynopis, <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/227191/edition/225967/content> [dostęp 30.11.2023].
- Cygan W., *U boku Rosji. Służba duszpasterska polskich formacji wojskowych podczas I wojny światowej*, https://archiwum-ordynariat.wp.mil.pl/pl/378_12140.html [dostęp 5.12.2023].
- Dyśko W., *Uczniowie i wychowankowie Szkoły w walce o niepodległość 1914-1921*, http://2lo.kalisz.pl/joomla/index.php/en/?option=com_content&view=article&id=154:konkurs-matematyczny-meridian&catid=55:konkursyolimpiady&Itemid=80 [dostęp 20.11.2023].
- Edmund Józefat Kurella, [w:] *Wielka Genealogia Minakowskiego*, <https://www.sejm-wielki.pl/b/sw.188864> [dostęp 30.11.2023].
- Historia Pułku*, <http://roztoczanskakonna.pl/historia-pulku/> [dostęp 12.12.2023].

- Ignacy Łaszczyński z Łaszczyna*, [w:] M.J. Minakowski, *Genealogia Potomków Sejmu...*, <https://www.sejm-wielki.pl/b/dw.47692> [dostęp 28.11.2023].
- Jadwiga Stetkiewicz*, [w:] *Wielka Genealogia Minakowskiego*, <https://www.sejm-wielki.pl/b/sw.188865> [dostęp 30.11.2023].
- Kaliskie Towarzystwo Wioślarskie w latach 1907-1914*, <http://www.infokalisz.internetd-sl.pl/ktw/roz2.htm> [dostęp 10.12.2023].
- Kledecki Z., *Szpital Świętej Trójcy w Kaliszu*, http://www.gulip.nazwa.pl/_ktl_old_old_old/medycyna_kalisza/medkal10.htm [dostęp 20.11.2023].
- Krokos T., *Wizyty Marszałka*, <https://www.kalisz.pl/dla-mieszkanca/aktualnosci/spoleczne/w-rocznice-wizyty-marszalka,30441> [dostęp 20.12.2023].
- Leon Henryk Dziewulski*, <https://wielcy.pl/nekrologia/200828> [dostęp 29.12.2023].
- Lisowska N., *615 lat Sulisławic* [prezentacja multimedialna], <https://slideplayer.pl/slide/12881494/> [dostęp 28.12.2023].
- Maria Jadwiga Żywanowska (Chrystowska)*, <https://www.geni.com/people/Maria-Żywanowska/6000000020990634414> [dostęp 30.11.2023].
- Maślanka J., *Dwór w Mieleszynie – pierwsi właściciele i współcześni potomkowie*, <http://www.powiatowy.pl/wpprod/2012/08/dwor-w-mieleszynie---pierwsi-wlasciciele-i-wspolczesni-potomkowie/> [dostęp 30.11.2023].
- Miluska-Stasiak J., *Biogram* [Bronisława Jana Korejwo], <http://www.archiwum.biblioteka.opatowek.pl/opatowianie/bronislaw-korejwo.html> [dostęp 20.11.2023].
- Mogiły.pl, *Cmentarz Parafialny we Wróblewie*, http://mogily.pl/wroblew/RadońskaAnnaMaria_1807560 [dostęp 20.11.2023].
- Nekrologi warszawskie, <http://www.nekrologi-baza.pl/zlista/250> [dostęp 30.11.2023].
- Nekrologi warszawskie, <http://www.nekrologi-baza.pl/zlista/26> [dostęp 30.11.2023].
- Popowski S., *Stanisław Prądzyński*, <http://ziemianskie-historie.dobrzyca-muzeum.pl/biogramy.php?ido=339> [dostęp 20.11.2023].
- Prokopczyk K., *Zapomniany bohater – Leon Bobicki – zamordowany przez oprawców niemieckich w nocy z 17 na 18 lutego 1943 r.*, Portal Warszawski, <https://portalwarszawski.com.pl/2021/06/28/zapomniany-bohater-leon-bobicki/> [dostęp 30.11.2023].
- Prosińska-Giersz J., *Ze wspomnień mojej Matki, Haliny z Korejwów Prosińskiej*, <http://www.archiwum.biblioteka.opatowek.pl/opatowianie/bronislaw-korejwo.html> [dostęp 20.11.2023].
- Rodzina Wyczyńskich cz. 1*, <https://powstancywielkopolscy.blogi.pl/wpis,rodzina-wyczynskich-cz-1.html> [dostęp 20.11.2023].
- Różalska M., *Schlösser Natalia*, https://ozopedia.org/index.php?title=Schlösser_Natalia [dostęp 30.11.2023].
- Sobolewski P., *Wielkie piękno*, https://zyciekalisza.pl/artukul/wielkie-piekno/1256762#google_vignette [dostęp 20.11.2023].
- Stadmüller E., *Halina Maria Sutarzewicz w środowisku kaliskich działaczy oraz jej kontakty z literatami i badaczami literatury*, <https://kaliszaniepisyacy.blogspot.com/p/halina-maria-sutarzewicz-w-srodowisku.html> [dostęp 30.11.2023].
- Stanisława Katarzyna Prądzyńska, herbu Pomian*, <https://www.geni.com/people/Stanisława-Prądzyńska-herbu-Pomian/6000000003081768296> [dostęp 20.11.2023].
- Stefania Michałowska*, [w:] M.J. Minakowski, *Genealogia Potomków Sejmu Wielkiego*, <https://www.sejm-wielki.pl/b/sw.14025> [dostęp 28.11.2023].
- Szukała M., *80 lat temu zmarł Piotr Drzewiecki, pierwszy prezydent stolicy w niepodległej Polsce*, <https://dzieje.pl/wiadomosci/80-lat-temu-zmarl-piotr-drzewiecki-pierwszy-prezydent-stolicy-w-niepodleglej-polsce> [dostęp 30.11.2023].

Średni i mały przemysł kaliski w II RP, <https://inwestycje.kalisz.pl/viewtopic.php?t=1889> [dostęp 30.11.2023].

Tłokinia Kościelna – cmentarz rzymskokatolicki, <https://szlachta.org.pl/szlacheckie-i-ziemianskie-groby/tlokinia-koscielna.html> [dostęp 20.11.2023].

Wiktor Grąbczewski, [w:] *Encyklopedia Teatru Polskiego*, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/77010/> [dostęp 29.11.2023].

Witold Glinka, [w:] Holocaust Survivors and Victims Database, https://www.ushmm.org/online/hsv/person_view.php?PersonId=5119938&fbclid=IwAR2aUFuc2OAcJE-UKvSRoUC608rQdh0D-VqWukmmOV9UIn78E46mdvt_z2A [dostęp 30.11.2023].

Казнаков Николай Николаевич, <http://pkk.memo.ru/page%202/KNIGA/Ka.html> [dostęp 9.11.2023].